

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

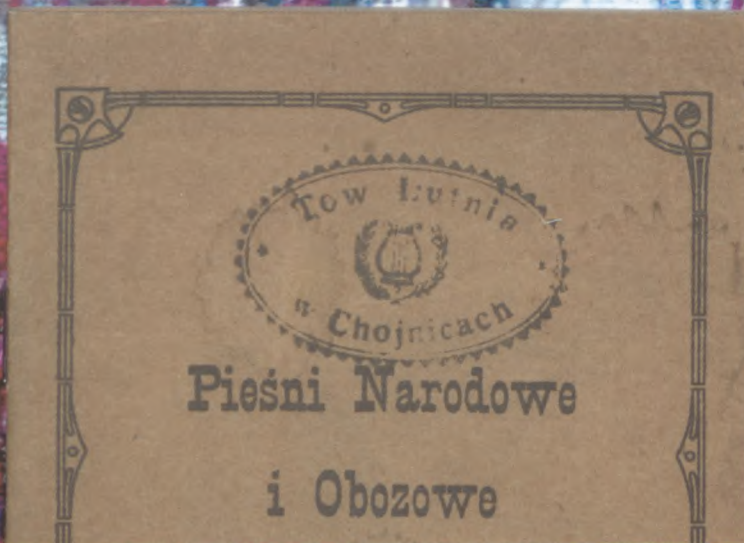

31.01.1920
CHOJNICE

TWARZE NIEPODLEGŁOŚCI ZIEMI CHOJNICKIEJ

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

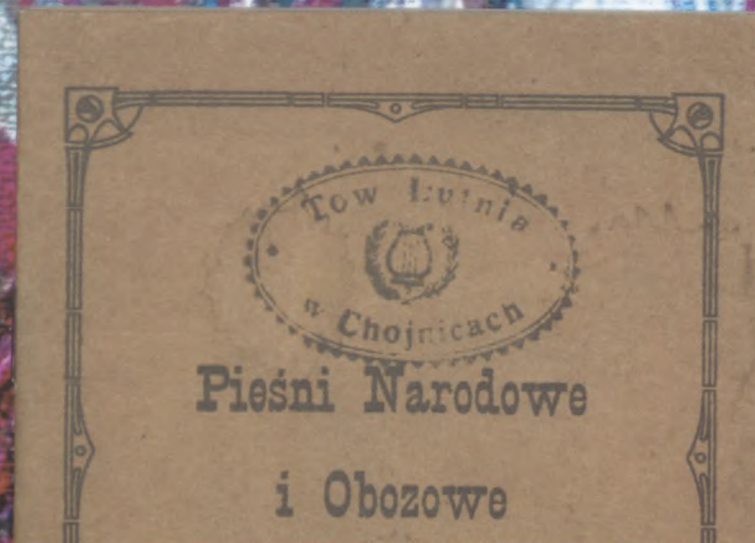

Plakieta do małego łańcucha Bractwa Kurkowego w Chojnicach ufundowana przez Jana Kalettę w 1920 roku.

MH-E Chojnice

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

CHOJNICE W LATACH 1918-1920

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

Stanisław Sikorski (1855–1929),
ziemianin z Wielkich Chełmów, wybitny działacz gospodarczy i narodowy
w skali zaboru pruskiego, czołowy przedstawiciel nurtu pracy organicznej,
pierwszy po odzyskaniu niepodległości komisarz starosty chojnicki.

Urodził się 9 lutego w Wielkich Chełmach k. Brus jako syn
Stefana i Marii z Dekowskich, właścicieli dóbr wielkochełm-
skich oraz majątków Tuchlino i Je;eńcz w pow. kartuskim.

Po naukach domowych był w latach 1864–74 uczniem
gimnazjum w Chojnicach. Tam zetknął się z działalnością
młodzieży polskiej w kole filomatów, którym przewodził je-
go przyjaciel Antoni Wolszleger, późniejszy ksiądz i działacz
narodowy. W okresie zaboru był mocno zaangażowany
w pracę społeczną instytucji gospodarczych, w których

Ferdynand Bieszk Stefan Bieszk ks. Feliks Bolt
gen. Józef Haller Franciszek Gierszewski Jan Kaletta
Helena Hoffmanowa Bogumił Hoffman Feliks Kopicki
Jan Karnowski Hipolit Ostoja-Lniski Stefan Łukowicz
Jan Paweł Łukowicz ks. Bolesław Makowski
Maria Matysikowa Irena Nieżychovska Julian Rydzkowski
Anna Sikorska Stanisław Sikorski Alojzy Sobierajczyk
Bronisława Stamm Roman Stamm Franciszka Szablewska
Antoni Ulandowski Władysława Wolszleger-Obertyńska
Otton Weiland ks. Antoni Wolszleger

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

31.01.1920
CHOJNICE

TWARZE
NIEPODLEGŁOŚCI
ZIEMI
CHOJNICKIEJ

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

Chojnice
w latach
1918-1920

KALENDARIUM

Jeszcze Polska nie zginęła.

1.
Jeszcze Polska nie zginęła,
Póki my żyjemy,
Co nam obca przemoc wzięła,
szablą odbierzemy.
Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski;
Za Twoim przewodem
Złączym się z narodem.

BIBLIOTEKA
UNIWERSYTECKA
W TORUNIU

2.
Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami;
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.
Marsz, marsz i. t. d.

3.
Jak Czarniecki do Poznania
pod kim zaborze,

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

OD WYDAWCY

Pragnąc uczcić 100. rocznicę odzyskania Niepodległości ziemi chojnickiej, Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Rydzkowskiego w Chojnicach przygotowało dla Państwa okolicznościową publikację, poświęconą przywróceniu pamięci o wydarzeniach historycznych kończących lata I wojny światowej oraz osobach, dzięki którym mogło się ziszczyć marzenie mieszkańców południowej części Pomorza o wolności i niepodległości. Muzealnym celem jest, by to okazjonalne, bogato ilustrowane, wydanie pod tytułem *Twarze Niepodległości ziemi chojnickiej* posłużyło jako przystępne kompendium wiedzy na temat trudnej drogi, jaką chcieli pokonać mieszkańcy naszego miasta i regionu – bohaterowie lat 1918–1921 – walcząc o odzyskanie niepodległości. Mam nadzieję, że niestandardowa forma publikacji, złożona z 3 części – kalendarium o wydarzeniach historycznych w Chojnicach i na południowym krańcu Pomorza, zestawu kart prezentujących sylwetki i biogramy osób twórczo zaangażowanych dla sprawy niepodległości oraz reprintu kieszonkowego egzemplarza *Śpiewnika Piosenki patriotycznych i obozowych*, wydanego w Chojnicach już w 1919 roku z inicjatywy Władysławy Wolszlegierówny w języku polskim – pozwoli Państwu poszerzyć świadomość o tych wydarzeniach i docenić ich znaczenie.

Niniejsza edycja wpisuje się w ogólnopolski program *Niepodległa* i ma na celu zachęcenie do poznawania wciąż mało znanych kart historii Chojnic i regionu z tego okresu, w tym także do zainteresowania się zabytkami, zachowanymi w muzeum, które dokumentują epizody i etapy prowadzące ku niepodległości. Ze względu na przyjęty walor edukacyjny, publikacja adresowana jest do wszystkich mieszkańców regionu, a głównie do dzieci, młodzieży oraz rodzin. Ma bowiem przede wszystkim posłużyć jako materiał dydaktyczny na zajęciach i spotkaniach muzealnych, na których będziemy wspólnie rozmawiać o Niepodległości, o wydarzeniach prowadzących do odbudowy państwowości i roli pamięci regionalnej dla wzmocnienia poczucia wspólnoty oraz poszanowania wolności i solidarności.

Finałem muzealnego programu poświęconego świętowaniu setnej rocznicy Niepodległości Chojnic, przypadającej 31 stycznia 2020 roku, będzie otwarcie muzealnej ekspozycji historycznej w Bramie Czułchowskiej w Chojnicach, przez którą 100 lat temu wkroczył do miasta 59. pułk piechoty wielkopolskiej pod dowództwem podpułkownika Stanisława Wrzalińskiego.

Dyrektor Muzeum Historyczno-Etnograficznego im. J. Rydzkowskiego w Chojnicach
Barbara Zagórska

Landkommissarische Landwehr.
Nr. 92 Ser.

434
Konitz, 3. Oktober 1918.

Regierung Marienwerder
IA 5-10.18

Bezeichnet: Kündigung des Polen.

Ny. am 26. u. 27. Nov. I. A. 5461 C.

Da Polen im Laufe des Jahres sich stetig und stetig
gegen die deutschen Interessen in der Provinz
aufständisch verhalten hat, ist es notwendig
geworden, ob sie nicht besser als Polen, mit
dem Königreich Polen vereinigt zu werden, aber
es nicht besser sein können. Tatsächlich ist das
Verhältnis in der Öffentlichkeit nicht günstig worden.

St. M. M. M. M. M.

An
den Herrn Regierungsvorstand
in Marienwerder

Signatur

Raport Landraty w Chojnicach do prezydenta Rejencji w Kwidzynie w sprawie nastrojów wśród ludności polskiej z 3 X 1918 roku. Nastroje ludności w końcowym okresie wojny zostały przez władze powiatu chojnickiego i władze policyjne Chojnic ocenione negatywnie.

1918

10 XI

Nadzwyczajne posiedzenie Rady Miejskiej.

W trakcie wieczornego spotkania w sali obrad ratusza burmistrz Chojnic, dr Bruno Molkentin, zaznajomił zebranych z aktualną sytuacją polityczną w Niemczech, zaistniałą po obaleniu cesarstwa i powstaniu republiki.

Ratusz, 1912 r.

11 XI

Utworzenie Rady Robotniczo-Żołnierskiej w Chojnicach.

Inicjatorem utworzenia Rady, w porozumieniu z landratem dr Wernerem Fuhrmannem i Radą Miejską, był Wydział Wykonawczy Rady Robotniczej-Żołnierskiej w Gdańsku. W skład Wydziału Rady wchodził: kpt. Prag - przewodniczący, Jan Kaletta - zastępca z ramienia robotników, Röder - zastępca z ramienia wojsk oraz Eilers i Szyszke - członkowie. Zadaniem Rady było utrzymanie spokoju, porządku, kontrola urzędów cywilnych i wojskowych. Następnego dnia władze wprowadziły godzinę policyjną.

15 XI

Zebranie tajnego Komitetu Obywatelskiego.

Spotkanie odbyło się w hotelu „Reichshof” (obecnie Zespół Szkół Rolniczych). Na przewodniczącego Komitetu wybrano ks. Józefa Szydlika z Wiela.

Budynek hotelu „Reichshof” przy ulicy Dworcowej 1, obecnie Technikum nr 2, lata 30.

1918

CHOJNICE W LATACH 1918–1920. KALENDARIUM

17 XI

Nabożeństwo w intencji „Wolnej i Zjednoczonej Polski”.

W trakcie nabożeństwa odprawionego w kościele parafialnym, z inicjatywy Koła Panien na Prusy Królewskie – Okręg Chojnicki, odśpiewano po raz pierwszy od bardzo dawna w języku polskim „Boże coś Polskę”.

Prasa pomorska określiła to wydarzenie jako początek ruchu polskiego w Chojnicach.

2 XII

Pierwsze oficjalne zebranie polskie.

Odbyło się w sali Heinricha przy ul. Człuchowskiej. Zebrani wystąpili z postulatem wprowadzenia nauki religii w języku polskim oraz uznania go jako języka urzędowego w kontaktach z władzami. Jednym z przemawiających był ziemianin, Lucjan Prądzyński ze Skarpy. Jako delegatów na Sejm Dzielnicowy do Poznania wybrano Dominika Nowaka i Józefa Krenskiego.

Wnętrze kościoła farnego, przed 1924 r.

KONITZ Wpr. Photograph of a street scene in Konitz, showing a building with a sign "Restauration Julius Heinrich".

JÓZEF PIŁSUDSKI TWÓRCA ŁEGIONÓW,
MCh/AM-432

Budynek restauracji J. Heinricha przy ul. Człuchowskiej 29, obecnie 31 Stycznia.

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

1918

11 XII

Inauguracyjne zebranie Powiatowej Rady Ludowej.

Zebranie odbyło się w hotelu „Reichshof”. W skład powołanej Rady wchodziło 28 członków będących reprezentantami wszystkich rejonów powiatu. Funkcję przewodniczącego objął ks. Józef Szydzik z Wiela. W skład Zarządu weszli m.in. Władysława Wolszlegierówna, Antoni Kunowski i Adolf Bonin.

Ks. Józef Szydzik (1871–1939).

Władysława Wolszlegierówna (1893–1986).

15 XII

Impreza dobroczynna Wielki Bazar Polski.

Jej inicjatorem był Komitet Obywatelski.

Zysk i zebrane dary przeznaczone miały być dla bezdomnych i głodujących dzieci. Wśród osób czynnie zaangażowanych w przeprowadzeniu kwesty znalazły się m.in. Władysława Wolszlegierówna i Maria Łukowicz.

19 XII

Powołanie Grenzschutzkommando Ost.

Reakcją Niemców na aktywność środowisk polskich jest utworzenie ochotniczej milicji, mającej dbać o utrzymanie porządku i zapewnienie bezpieczeństwa ludności niemieckiej.

Informacja prasowa o zbiórce pieniędzy przeprowadzonej z okazji ślubu Marii Brochwicz-Donimirskiej z Janem Pawłem Łukowiczem. („Dziennik Poznański”, nr 171 z 29 VII 1916 r.).

Maria Magdalena Brochwicz-Donimirska i Jan Paweł Łukowicz, Graboszewo 1914 r.

wprowadzenie do repertuaru dzieł wybitnych kompozytorów polskich, kaszubskich pieśni ludowych, a także własnych kompozycji chóralnych. Kontakty artystyczne z chórem utrzymywali w tym czasie m.in. Feliks Nowowiejski i Władysław Lahman, więzy przyjaźni łączyły członków chóru z Polakami na Złotowszczyźnie.

Po przerwie wojennej (II wojna światowa) odrodzony chór przyczynił się do odnowy życia kulturalnego na ziemi chojnickiej.

Zarząd „Lutni”.

W grudniu 1920 r. obowiązki przechodzącego na emeryturę organisty i dyrygenta Józefa Michalskiego przejął Franciszek Gierszewski.

Siedzą od lewej:

Twardowska, Jackowski, ks. Bolesław Makowski, Franciszek Gierszewski, Czajkowska.

Stoją od lewej:

Szykowski, Kęsik, Kondziela, Ciepliński, Wyka, Rozenkranc.

Konferencja pokojowa w Wersalu, 1919 r.

19 III

Pierwsze wiadomości z konferencji w Wersalu.

Informacje o planach przyznania Chojnic i Gdańska Polsce wywołują zaniepokojenie ludności niemieckiej. Rada Miasta wystosowała pismo do rządu w Weimarze, zwracając się z apelem, aby ten nie wyrażał zgody na zatwierdzenie proponowanych granic.

1919

CHOJNICE W LATACH 1918–1920. KALENDARIUM

wiepodlega POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

2 IV

Odezwa przewodniczącego Powiatowej Rady Ludowej.

W ogłoszonym tekście ks. Szydzik apelował do mieszkańców powiatu, aby z cierpliwością, spokojem i godnością oczekiwali postanowień kongresu pokojowego.

18 IV

Kaszubscy reprezentanci na konferencji w Wersalu.

18 kwietnia 1919 roku Tomasz Rogala z Antonim Abrahamem udali się do Wersalu na konferencję paryską, gdzie w imieniu społeczeństwa kaszubskiego przedstawili zdecydowane żądanie włączenia całego Pomorza do Polski.

Tomasz Rogala (1860–1951), kaszubski działacz narodowy. Po powrocie z wojskiem gen. Hallera, uczestniczył w rozbrajaniu Niemców w Kościerzynie. Został pierwszym polskim starostą kościerskim w 1920 roku.

Antoni Abraham (1869–1923), kaszubski działacz narodowy i społeczny, pisarz.

18 V

Wizyta delegacji z Chojnic w Weimarze.

Reprezentacja miasta z burmistrzem Bruno Molkentinem wyjeżdża do Niemiec celem przedłożenia petycji dotyczącej dalszych losów Chojnic.

28 VI

Podpisanie traktatu wersalskiego przez Niemcy.

Na mocy ustaleń wersalskich zatwierdzonych przez parlament niemiecki, Chojnice znalazły się w granicach Polski.

O wydarzeniu pisze brytyjski Daily Chronicle.

Kartka z I wojny światowej. Wydana nakładem Wiedeńskiej Delegacji Samarytanina Polskiego na cele Legionów i Samarytanina Polskiego.

Legiony Polskie. — Brygadier Józef Piłsudski.

1919

CHOJNICE W LATACH 1918-1920

Rozwój polskich organizacji społecznych i zawodowych.

Jednym z przejawów intensyfikacji działalności ludności polskiej jest powstawanie licznych organizacji. W lipcu powstały oddział Polskiego Czerwonego Krzyża (prezes dr Jan Paweł Łukowicz) oraz Towarzystwo Ludowe (prezes mecenas Feliks Kopicki), w listopadzie Towarzystwo Polskich Kupców Samodzielnych (Władysław J. Schreiber). Najprężniej działającą polską organizacją jest chojnickie gniazdo „Sokoła”, którego pierwszym prezesem został mecenas Feliks Kopicki.

Feliks Kopicki (1872-1942), filomata pomorski, adwokat, działacz społeczny. W lipcu 1919 r. został wybrany komendantem Straży Ludowej.

Aleksander Stendera (zm. 1930), współzałożyciel Straży Ludowej, Towarzystwa Ludowego i długoletni wiceprezes „Sokoła”.

17 VIII

Powołanie komisji likwidacyjnej. Celem utworzonej przez Powiatową Radę Ludową komisji była likwidacja struktur administracji niemieckiej.

W jej skład weszli: ks. Józef Szydlik z Wielu, Antoni Kunowski z Chojnic, Jan Głowczewski z Kaszuby, Władysław Hołoga z Brus i Franciszek Czarnowski z Zalesia.

26 VIII

Ustanowienie Stanisława Sikorskiego Polskim Delegatem Powiatowym

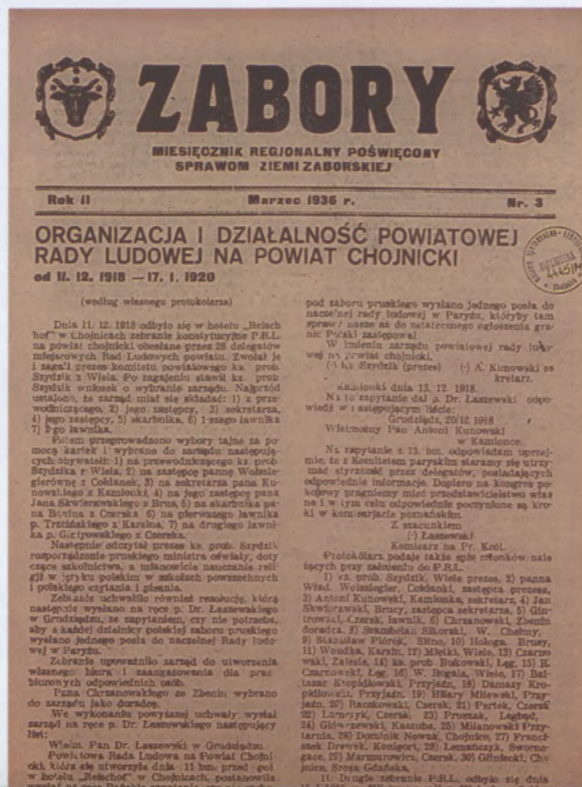
Powołanie na terenach przyznanych Polsce urzędu delegata działającego przy landratatach i nadburmistrzach było wynikiem tzw. protokołu berlińskiego z lipca 1919 roku. Do jego zadań należało m.in. przygotowanie terenu do przejścia przez władze polskie.

29 VIII

Utworzenie w Chojnicach biura Powiatowej Rady Ludowej.

Siedziba, urzędującej dotychczas we Wielu, Rady mieściła się w hotelu Reichshof. Jej przeniesienie stwarzało bezpośrednią możliwość dostępu do władz miasta i powiatu.

„Zabory”, R. II, nr 3 – Organizacja i działalność Powiatowej Rady Ludowej na Powiat Chojnicki od 11 XII 1918 -17 I 1920.

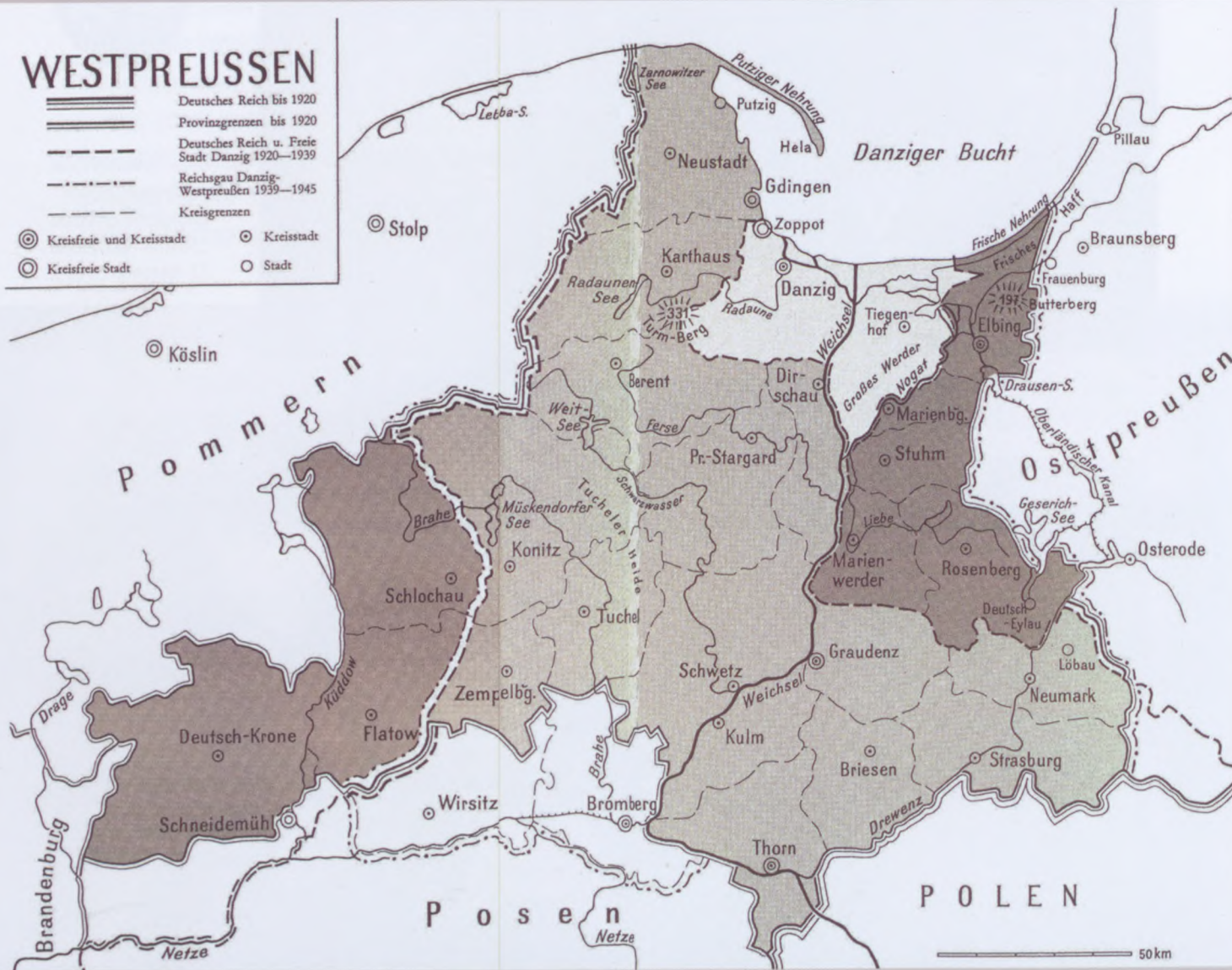

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Chojnickie gniazdo „Sokoła” powstało 12 sierpnia 1919 r.

28 IX Ukazuje się mapa z przebiegiem nowych granic.

Na pierwszej polskiej mapie, przedstawiającej nowy kształt państwa, Chojnice znajdują się w granicach Rzeczypospolitej.

Niemiecka mapa przedstawiająca przebieg granicy polsko-niemieckiej od 1920 roku.

1920

CHOJNICE W LATACH 1918-1920. KALENDARIUM

niepodległa POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

10 I Ratyfikacja postanowień traktatu wersalskiego.

13 stycznia ukazało się, wydrukowane w dwóch językach, obwieszczenie władz wzywające do zachowania spokoju w czasie przejmowania powiatu przez wojsko polskie

28 I

Wprowadzenie marki polskiej jako oficjalnie obowiązującego środka płatniczego.

31 I

Przejęcie Chojnic przez władze polskie.

Na starym Rynku Stanisław Sikorski przejął administrację powiatową, przechodząc do historii jako pierwszy polski starosta. Burmistrz Molkentin przekazał władzę na ręce Jana Kalety. Grenzschutz opuszcza miasto. O godzinie 13.00 do miasta wkraczą oddziały 59. Pułku Piechoty Wielkopolskiej dowodzone przez podpułkownika Stanisława Wrzalińskiego. Uroczystości uświetnił koncert „Lutni”, natomiast zerwanie kajdan przez Polonię, w której postać wcieliła się Bronisława Stammowa, stanowiło symboliczne zerwanie pruskiego jarzma. Następnego dnia urząd burmistrza oficjalnie objął Alojzy Sobierajczyk.

STANISŁAW SIKORSKI (1855-1929), pierwszy polski starosta chojnicki.

Odnaka 59. Pułku Piechoty Wielkopolskiej.

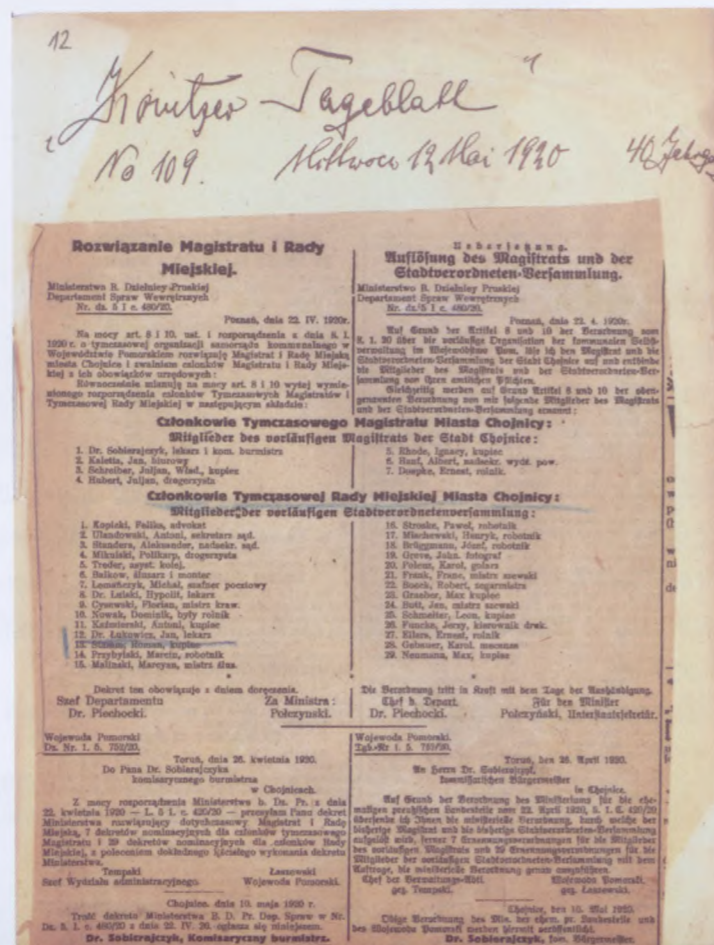
Podpułkownik Stanisław Wrzaliński, ok. 1920 r.

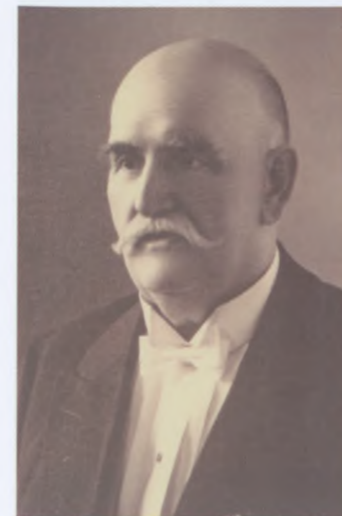
Notatka prasowa o rozwiązaniu Magistratu i Rady Miejskiej („Konitzer Tageblatt”, nr 109 z 12 V 1920 r.).

Mieszkańcy powiatu chojnickiego w oczekiwaniu na halerczyków, 1920 r.

Burmistrzowie Chojnic w latach 1920-1939

Alojzy Sobierajczyk (1870-1934), pierwszy polski burmistrz w Chojnicach.

Zdzisław Hanula (1894-1966), burmistrz Chojnic w latach 1934-1935.

Franciszek Sieradzki, burmistrz Chojnic w latach 1936-1939.

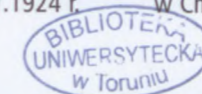
Roman Stamm (1879-1939), poseł na Sejm RP, wieloletni wiceburmistrz Chojnic.

Burmistrz A. Sobierajczyk wita Prezydenta RP St. Wojciechowskiego, 6.07.1924 r.

Powitanie Prezydenta RP, prof. Ignacego Mościckiego, na Rynku w Chojnicach przez burmistrza A. Sobierajczyka, 6.08.1924 r.

Pierwsze polskie korporacje miejskie z wyborów
MAGISTRAT i RADA MIEJSKA w Chojnicach 1921-25

*Popstowski, Młuszyński, Lemieński, Górecki, Fankowski, Bolle, Czuchrański,
Wrońska, Kamelton, Lisewski, Kosiłkowski, Jankowski, Wysocki, Kozubski, Kozłowski,
Kalla, Bemberek, Lougeat, Wórczak, Staudera, Kalla, Kozłowski,
Wagner, K. Wagner, Hubert, Dr. Hubert, Jankowski, Kosiłkowski, Fankowski, Kosiłkowski*

Rada Miejska i Magistrat na koniec kadencji 1929–1933. Siedzą od lewej: A. Kunowski, L. Wagner, A. Ulandowski, dr A. Sobierajczyk, St. Grochowski, F. Kopicke, J. Oszwałdowski, J. Hubert, R. Stamm, A. Kaźmierski, F. Bonin. Stoją od lewej: W. Bakoś, P. Górecki, W. J. Schreiber, H. Kozubski, A. Lisewski, J. Kaletta, J. Rydzkowski, O. Słapa, S. Riedel, P. Schłoński, J. Stachnik, F. Steinhilber, F. Bolle, (–), J. Trzebiatowski. W trzecim rzędzie stoją od lewej: A. Tuszyński, L. Wysocki, K. Artjuch, P. Lipiński, L. Ryk, J. Fons, J. Bemberek.

CHOJNICE W LATACH 1918–1920. KALENDARIUM

niepodległa POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

Uczniowie gimnazjum przed głównym wejściem do szkoły, 1919 r.

Towarzystwo Tomasza Zana i „Grono Literackie”, 1920 r.

Pierwsza polska matura w Państwowym Gimnazjum Klasycznym, 12.06.1920 r.
Od lewej: Teofil Głowczewski, Tadeusz Pankanin, Alfred Biernacki, Konrad Lemańczyk, Alfons Fröhle.

Orkiestra gimnazjalna pod nazwą „Kółko Muzyczne” przy Państwowym Gimnazjum Klasycznym z założycielem, prof. Leonem Wagnerem, 1921 r.

niepodległa POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

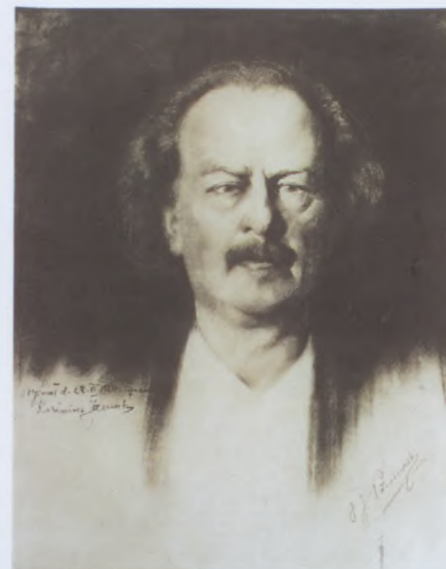
Uroczyste obchody Święta 3 Maja na chojnickim Rynku, 1923 r.

Uroczystość przekazania sztandaru Towarzystwa Powstańców i Wojaków na Rynku w Chojnicach przez gen. Józefa Hallera w dniu 24 maja 1924 roku.

*Uroczystość przekazania sztandaru Tow. Pow. i Wojaków na Rynku w Chojnicach w dniu 24/5/1924 w obecności generała broni Józefa Hallera.
Po chwili wystąpiłem z szeregu (drugi z prawej strony) i portretowałem generała uzyskując jego podpis.*

Notatka Franciszka Pabicha (1909–1989) na odwrocie fotografii. „Uroczystość przekazania sztandaru Tow. Pow. i Wojaków na Rynku w Chojnicach w dniu 24/5.1924 w obecności generała broni Józefa Hallera. Po chwili wystąpiłem z szeregu (drugi z prawej strony) i portretowałem generała uzyskując jego podpis.”

Kazimierz Jasnoch (1886–1966). Autoportret z 1947 r.

Heliograwiura sporządzona z portretu Ignacego Paderewskiego, autorstwa Kazimierza Jasnocha. Oryginał, do którego Mistrz pozował mu osobiście, wykonany był 28 listopada 1924 r. dla Uniwersytetu Poznańskiego w związku z nadaniem doktoratu honoris causa. Po ukończeniu portretu Paderewski ucałował artystę i złożył podpis na rysunku. Wisiał w auli uniwersyteckiej w Poznaniu. Zaginął w czasie wojny.

niepodległa POLSKA STULECIE ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

Rodzina Pabichów w swoim domu. Siedzą od prawej: Franciszek i Marcjanna Pabich oraz ich dzieci – Agnieszka, Józefa, Stanisław. Stoi syn Franciszka.

Franciszek Pabich z portretem gen. Hallera jego autorstwa.

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

ks. Bolesław Makowski (1880–1934), pomorski działacz narodowy, historyk i badacz sztuki Pomorza, proboszcz chojnicki od 1922 do śmierci. Prezes powstałego w 1921 r. „Związku Filomatów Pomorskich”. Autor m.in. znaczącego dzieła „Sztuka na Pomorzu”. Prezes „Lutni”. Jego staraniem odbudowano gotyckie sklepienie w zniszczonej pożarami w ubiegłym wieku chojnickiej farze.

Obraz autorstwa Tymona Niesiołowskiego (1882–1965), malarza, grafika i pedagoga Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz po 1945 r. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Rysunki autorstwa Oldenmeiera – inżyniera, architekta, który od wiosny do późnej jesieni 1917 roku przebywał w Chojnicach na leczeniu szpitalnym (na skutek ran odniesionych na froncie I wojny światowej). Wykonał je w okresie rekonwalescencji. W skład tej znanej i rozpowszechnionej nakładem Magistratu „Teki widoków miasta Chojnice” wchodziło 9 reprodukcji. Rysunki te również zostały wydane na pocztówkach nakładem księgarza J.Schmolke.

Biblioteka Główna UMK

300051319566

BIBLIOTEKA
UNIWERSYTECKA
W TORUNIU

Projekt muzealny: **TWARZE NIEPODLEGŁOŚCI POWIATU CHOJNICKIEGO**

- I Reprint wydania: „Pieśni narodowe i obozowe”, Chojnice 1919
- II Chojnice w latach 1918-1920. Kalendarium
- III Karty biograficzne

Redakcja: Anna Czapczyk, Kazimierz Lemańczyk

Tekst kalendarium: Marcin Synak

Biogramy: Anna Czapczyk

Projekt całości/opracowanie graficzne, skład: Kazimierz Lemańczyk

Wydawca: Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Rydzkowskiego w Chojnicach

Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Chojnicach

© Copyright by Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Rydzkowskiego w Chojnicach 2018

Projekt realizowany w ramach obchodów stulecia
odzyskania niepodległości niepodlegla.pl

niepodległa

POLSKA
STULECIE ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI

Realizację projektu wsparli finansowo:

Powiat Chojnice

Urząd Miejski w Chojnicach

Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Chojnicach

www.chojnicemuzeum.pl

ISBN 978-83-60947-32-6

**Pieśni Narodowe
i Obozowe**

— **Chojnice** —

1919

24/13

Aby uczcić 100. rocznicę odzyskania niepodległości ziemi chojnickiej, Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Rydzkowskiego w Chojnicach przygotowało reprint śpiewnika „Pieśni Narodowych i Obozowych”, wydanego w Chojnicach już w 1919 roku z inicjatywy Władysławy Wolszlegierówny.

Jest to część okolicznościowej publikacji pod tytułem „Twarze Niepodległości ziemi chojnickiej”, w skład której wchodzi również kalendarium o wydarzeniach historycznych w Chojnicach i na południowym krańcu Pomorza oraz zestaw kart prezentujących sylwetki i biogramy osób twórczo zaangażowanych dla sprawy niepodległości.

ISBN 978-83-60947-32-6

Boże coś Polskę.

1.

Boże coś Polskę przez tak liczne wieki
Otaczał blaskiem potęgi i chwały,
Coś ją zasłaniał tarczą Swej opieki
Od nieszczęść, które przygnębić ją miały;
Przed Twe ołtarze zanosim błaganie
Ojczyznę wolną pobłogosław Panie!

2.

Ty któryś potem tknięty jej upadkiem,
Walczących wspierał za najświętszą sprawę;
A chcąc świat cały mieć jej męstwa świadkiem
Wśród samych nieszczęść pomnażał jej sławę
Przed Twe ołtarze zanosim i. t. d.

3.

Wróc biednej Polsce świetność starożytną
Użyźnij pola, spustoszone łany;
Niech szczęście, wolność, na wieki zakwitną!
Przestań nas karać, Boże zagniewany!
Przed Twe ołtarze i. t. d.

Z dymem pożarów.

Z dymem pożarów, z kurzem krwi bratniej,
Do Ciebie, Panie, bije ten głos.
Skarga to straszna, jęk to ostatni,
Od takich modłów bieleje włos.
My już bez skargi nie znamy śpiewu,
Wieniec cierniowy wrósł w naszą skroń,
Wiecznie jak pomnik Twojego gniewu,
Sterczy ku Tobie błagalna dłoń!

Rota Konopnickiej.

1.

Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród,
Nie damy pogrześć mowy!
Polski my naród, polski lud,
Królewski szczerp — Piastowy.
Nie damy by nas zniemczył wróg
Tak nam dopomóż Bóg!

2.

Do krwi ostatniej kropli z żył
Bronić będziemy Lucha,
Aż się rozpadnie w próch i pył
Krzyżacka zawierucha.
Twierdzą nam będzie każdy próg
Tak nam dopomóż Bóg!

3.

Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz
Ni dzieci nam germanił
Oreżny wstanie hufiec nasz,
Duch będzie nam hetmanił.
Pójdziem, gdy zagrzmie złoty róg
Tak nam dopomóż Bóg!

Jeszcze Polska nie zginęła.

1.

Jeszcze Polska nie zginęła,
Póki my żyjemy,
Co nam obca przemoc wzięła,
Szablą odbierzemy.
Marsz, marsz Dąbrowski,
Z ziemi włoskiej do Polski;
Za Twoim przewodem
Złączym się z narodem.

4

2.

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
Będziem Polakami;
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwycięzać mamy.
Marsz, marsz i t. d.

3.

Jak Czarniecki do Poznania
Po szedzkim zaborze,
Dla Ojczyzny ratowania
Wrócił się przez morze
Marsz, marsz i t. d.

4.

Mówił Ojciec do swej Basi
Cały zapłakany:
„Słuchaj jeno, pono, nasi
Biją w tarabany!”
Marsz, marsz i t. d.

A kto chce rozkoszy użyć.

A kto chce rozkoszy użyć,
Musi iść w ulany służyc
Tam rozkoszy on użyje,
Krwi jak wody się napije.
Tam mu dadzą mundur nowy,
A na mundur kij dębowy.
Tam mu każą maszerować
Jeszcze lepiej, niż tańcować.
Jak to na wojence ładnie,
Kiedy ułan z konia spadnie.
Koledzy go nie żałują,
Jeszcze koźmi go tratują.
Wachmistrz trumnę robić każe,
Rotmistrz z listy go wymaże.
A gdy go już pogrzebali
Trzy razy mu ognia dali.

5

Bartoszu.

1.

Bartoszu, Bartoszu,
Oj nie traćwa nadziei;
Bóg pobłogosławi —
Ojczyznę nam zbawi!

2.

Tam w górę, tam w górę
Poglądamy do Boga;
Większa miłość Jego,
Niżli przemoc wroga.

3.

Z maleńkiej iskierki —
Oj, wielki ogień bywa;
Pękną chociaż twarde,
Przemocy ogniwa.

4.

Oj ostre! o ostre!
Oj ostre kosy nasze
Wystarczą na krótkie
niemiecki pałasze.

5.

Kiliński, był szewcem,
Oj, podburzył Warszawę
Wyprawił Moskałom
Weselisko krwawe.

6.

Nauczył Kościuszko
Pod Raclawicami,
Jak siekiera, kosą
Rozprawiać z wrogami.

6

Hupaj siupaj.

1.

A nasza kompańja tam w okopach stoi,
tam wo okopach stoi, tam w okapach stoi.
I pisze do cara, że go się nie boi
że go się nie boi hupaj, siupaj siup.
Hupaj siupaj, hupaj siupaj, hupaj siupaj dana;
hupaj siupaj dana, hupaj siupaj dana —
Wczoraj spałem na podłodze, dziś na wiązce siana
do samego rana, hupaj siupaj, siup.

2.

I pisze do cara czarnym atramentem
czarnym atramentem, czarnym atramentem
Że się go nie boi z całym regimentem.
Z całym regimentem.
Hupaj, siupaj — siup — Hupaj, siupaj i. t. d.

3.

I pisze do cara na żółtym papierze;
na żółtym papierze, na żółtym papierze
że się go nie boi kapral i żołnierze
Kapral i żołnierze — hupaj, siupaj — siup —
Hupaj, siupaj i. t. d.

O mój rozmarynie.

1.

O mój rozmarynie rozwijaj się
Pójdę do dziewczyny
Pójdę do jedynej
Zapytam się.

7

2.

A jak mi odpowie nie wydam się
Ulani werbuja
Strzelczy maszeruja
Zaciagne się.

3.

Dadzą mi buciki z ostrogami
I siwy kabacik
I siwy kabacik
Z wylogami.

4.

Dadzą mi konika cisawego
I ostrą szabelkę
I ostrą szabelkę
Do boku mego.

5.

Dadzą mi manierkę z gorzałczyną
Ażebym nie tęsknił
Ażebym nie tęsknił
Za dziewczyną.

6.

Gdy będę wyglądał na wiarusa
Pójdę do dziewczyny
Pójdę do jedynej
Po całusa.

7.

A gdy mi odpowie nie kocham cię
Hej tam kule świszczą
I bagnety błyszczą
Poświęcę się.

8.

Powiodą z okopów na bagnety
Bagnet mnie ukłuje
Śmierć mnie ucałuje
Ale nie ty.

Łączko. ✓

1.

:: Łączko, łączko, łączko zielona ::
Któż cię będzie, łączko kosił,
Gdy ja będę szablę nosił?
Łączko, łączko, łączko zielona.

2.

Pole, pole, pole szerokie!
Kto cię, pole, będzie orał,
Jak ja będę maszerował?

3.

Wodo, wodo, wodo głęboka!
Któż tu będzie konie poił
Kiedy ja się będę zbroił?
Wodo, wodo, wodo głęboka.

4.

Ogród, ogród, ogród różany!
Któż tu będzie ogrodnikiem,
Jak ja będę wojownikiem?
Ogród — ogród, ogród różany —

5.

Piwko, piwko, piwko czerwone!
Któż cię piwko będzie spijał,
Jak ja będę wrogów bijał?
Piwko, piwko, piwko czerwone.

6.

Fajo, fajo, porcelanowa! —
Któż cię fajo będzie kurzył?
Jak ja będę w wojsku służył?
Fajo, fajo porcelanowa!

7.

Maryś, Maryś, Maryś kochana!
Któż cię, Maryś będzie kochał
Jak ja, będę w wojsku szłochał?
Maryś, Maryś, Maryś kochana!

Naprzód drużyno.

Naprzód drużyno strzelecka,
Sztandar do góry twój wznies,
Żadna nas siła zdradziecka
Zgnębić nie zdoła ni zgnieść.
Czy umrzeć nam przejdzie tu w boju,
Czy w tajgach Sybiru nam gnić,
Z trudu naszego i znoju,
Polska powstaje by żyć.

Nic nie powstrzyma rycerzy
Ofiarnych na mękę i trud,
Kiedy pod sztandar, swój bieży.
Do walki o chwałę i lud,
Czy umrzeć nam przejdzie i. t. d.

Żadna nas siła zdradziecka
Zniszczyć nie zdoła, ni zgnieść,
Śmiało drużyno strzelecka,
Sztandar do góry swój wznies!
Czy umrzeć nam przejdzie i. t. d.

Jedzie w las ułan.

Jedzie w las ułan
Krew mu ciecze z ran,
Pokrwawioną, postrzępioną
Chorażewkę ma czerwoną
Z konia kipi pot
Staął u brzegu
Krew zeń ubiega.
Tam się nasi rąbią, gonia,
Rżą koniki, szable dzwonia,
A on stoi sam.

Łzy spadły jak deszcz,
Ciało przebiegł dreszcz,
Już ucieka życie raną
A tam trąbią na wygraną,
Ach, umierać żal.
Z konia padł w wznak
Pod kaliny krzak
A kalina, jak matula.
W swoje listki go otula
Na śmiertelny sen.
Hej, koniku mój!
Dłużej tu nie stój,
Powiedz matce, że tu leżę
Syna z lasu niech zabierze.
Na mszę świętą da.

Hej strzelcy.

1.

Jadą ułany
Jedzie kochany
Ułany, ułany, ułany są

2.

Jedzie Belina,
Płacze dziewczyna,
Ułany, ułany, ułany są

3.

Dźwięczą ostrogi,
Hej na bok z drogi,
Ułany, ułany, ułany są

4.

Za niemi strzelcy,
Morowcy wielcy
Hej strzelcy, hej strzelcy, hej strzelcy są

5.

Siwe kabaty,
Duch w nich rogaty
Hej strzelcy, hej strzelcy, hej strzelcy są

6.

Siwe mundury
A w butach dziury
Hej strzelcy, hej strzelcy, hej strzelcy są

7.

Hej idą strzelce,
Zdobyli kielce,
Hej strzelcy, hej strzelcy, hej strzelcy są

8.

A pod kielcami
Panny z kwiatami
Hej strzelcy, hej strzelcy, hej strzelcy są

9.

Na samym przedzie
Pilsudski jedzie,
Hej strzelcy, hej strzelcy, hej strzelcy są.

Stanisław Sikorski (1855–1929),
ziemianin z Wielkich Chełmów, wybitny działacz gospodarczy i narodowy
w skali zaboru pruskiego, czołowy przedstawiciel nurtu pracy organicznej,
pierwszy po odzyskaniu niepodległości komisaryczny starosta chojnicki.

Urodził się 9 lutego w Wielkich Chełmach k. Brus jako syn Stefana i Marii z Dekowskich, właścicieli dóbr wielkochełmskich oraz majątków Tuchlino i Jeżeńc w pow. kartuskim.

Po naukach domowych był w latach 1864–74 uczniem gimnazjum w Chojnicach. Tam zetknął się z działalnością młodzieży polskiej w kole filomatów, którym przewodził jego przyjaciel Antoni Wolszlegier, późniejszy ksiądz i działacz narodowy. W okresie zaboru był mocno zaangażowany w pracę społeczną instytucji gospodarczych, w których z pożytkiem dla społeczności polskiej wykorzystywał swoje doświadczenie nabyte w trakcie zarządzania własnym majątkiem.

Dwór w Wielkich Chełmach
– widok od strony parku, 1919 r.

Anna i Stanisław Sikorscy
z ks. F. Boltem, 1910 r.

Organizował Bank Ludowy, spółki „Kupiec”, „Ceres” i „Bazar” w Brusach. Był zaangażowany w codzienną pracę polskich organizacji kulturalno – oświatowych, a także ruch wyborczy. Był wielbłądem organizacyjnym w Towarzystwie Pomocy Naukowej dla Młodzieży Prus Zachodnich (TPN), posłem do sejmu pruskiego, gdzie reprezentował ludność polską. Pełnił wiele funkcji o charakterze urzędowym lub społecznym, związanych z administracją pruską, np. był przełożonym samodzielnego okręgu administracyjnego, tzw. obszaru dworskiego Wielkie Chełmy, patronem szkół w Lendach, Wielkich i Małych Chełmach, opiekunem biedoty i sierot.

W 1913 r. jako pierwszy spośród osób świeckich w dziejach diecezji chełmińskiej otrzymał tytuł szambelana honorowego papieża Piusa X. Z okazji uroczystości wręczenia dyplomu szambelańskiego w wielu gazetach opisywano między innymi zasługi nominata. „Dziennik Poznański” podkreślał, że podstawowe cechy Sikorskiego to: „religijność, szlachetność, pracowitość, oszczędność i skromność”.

W lipcu 1919 r. Powiatowa Rada Ludowa mianowała go stałym delegatem przy landracie chojnickim, a od 31 stycznia 1920 r. został komisarycznym starostą. Tego dnia witał na Rynku 58 pułk piechoty wielkopolskiej, wieczorem wydał przyjęcie a salach starostwa.

Lata pracy Sikorskiego na stanowisku starosty to najtrudniejszy okres polskich dziejów w dwudziestoleciu międzywojennym. To głównie okres walki o granice Polski, plebiscytów polsko-niemieckich i wojny z Rosją Radziecką, której najbardziej dramatyczne momenty miały miejsce tuż po przyłączeniu Pomorza do Polski w 1920 r.

Sikorski zmarł 29 czerwca 1929r., pochowano go w grobowcu rodzinnym w Brusach przy kościele parafialnym.

„Zaklinał mnie Ojciec, abym uważał majątek rodzinny jako należność Ojczyzny naszej, i pod żadnym warunkiem nie dopuścił do tego, aby przeszedł w niemieckie ręce, pouczając mnie, że Ojczyzna nasza wyzwoli się z pętów niewoli, jeżeli jej synowie zdołają utrzymać ziemię w polskim ręku. Tę zasadę przejąłem w zupełności i wszczepiłem także w serca mych dzieci. To, że dożyłem odrodzenia Polski i doczekałem się wolnej i zjednoczonej Ojczyzny uważam też jako nagrodę za to, że zostałem do końca życia wiernym tej zasadzie.”

Z przywitania Prezydenta St. Wojciechowskiego w Wielkich Chełmach, które miało miejsce 6.VIII.1924r.

Julian Rydzkowski (1891–1978), z zawodu kupiec,
działacz społeczny, regionalista, założyciel i kustosz
Muzeum Regionalnego w Chojnicach, badacz kultury ludowej.

Urodził się 13 lutego 1891 r. w Bydgoszczy, jako najstarszy syn z trojga dzieci (brat Roman, siostra Zofia) Augustyna Rydzkowskiego, pochodzącego z Cekcyzna w Borach Tucholskich, i Moniki, z domu Ściesińskiej.

Ukończył zasadniczą szkołę handlową w Bydgoszczy, kurs dekoratorski w Berlinie, praktykował w zawodzie kupieckim w Bydgoszczy, Niemczech, a w grudniu 1914 r. przybył do Chojnic i rozpoczął pracę jako ekspedient i dekorator w sklepie

Wł. J. Schreibera przy Rynku. Powołany do wojska podczas I wojny światowej, pełnił funkcję pielęgniarza w szpitalu polowym. Po wojnie, w 1919 r., wrócił do Chojnic i zatrudnienia w sklepie bławatnym.

Swoim zaangażowaniem w ówczesne życie społeczno-kulturalne Chojnic wyróżniał się ponad przeciętność. Dziełem jego życia było Muzeum Regionalnego w Chojnicach, otwarte 5 sierpnia 1932 r., do którego przekazał swój zbiór pamiątek historycznych i etnograficznych jako zaczątek kolekcji muzealnej. Został jej pierwszym kustoszem.

Julian Rydzkowski z matką Moniką z d. Ściesińska
i siostrą Zofią na urlopie w Bydgoszczy, 1917 r.

Muzeum Regionalne w Chojnicach 1932 r.

Współtworzył w Chojnicach Towarzystwo Śpiewacze Lutnia i Towarzystwo Handlowców (1919), Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1930), Towarzystwo Miłośników Chojnic i Okolicy (1934). Redagował jednodniówki „Turysta w Chojnicach”, pisywał do „Zaborów” – organu TMChiO, współpracował z redakcjami lokalnych gazet („Dziennik Pomorski”, „Lud Pomorski” i in.). W l. 20-tych po raz pierwszy został radnym miejskim, potem kontynuował tę działalność również po wojnie, przez kilka kadencji. W radzie był orędownikiem inicjatyw

w dziedzinie ochrony zabytków, historii, kultury, spraw społecznych.

W l. 1938–45 zamieszkał w Pionkach koło Radomia, gdzie założył sklep konfekcyjny.

Po wojnie powrócił do Chojnic i został zatrudniony jako kierownik referatu kultury w starostwie, a następnie instruktor regionalny w Powiatowym Domu Kultury. Pozostał wierny pasji muzealnej i w 1960 r. doprowadził do reaktywowania muzeum w Chojnicach, w którym pracował na etacie do końca 1972 r. Jednocześnie był działaczem, często członkiem władz, kilku organizacji społecznych, np. PTTK, Stowarzyszenia „Pax”, Chojnickiego Towarzystwa Kulturalnego. Współtworzył oddział Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Chojnicach w 1957 r. Inicjował i współredagował wydawnictwa regionalne („Zeszyty Chojnickie”), pisał felietony do prasy („Gazeta Pomorska”), wydał samodzielne publikacje (*Chojnice i okolice*, Bydgoszcz, 1968). Doceniany za swoją wielokierunkową działalność został odznaczony krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, uhonorowany wpisem do księgi zasłużonych dla Chojnic, Medalem Stolema przez klub „Pomorania” przy ZG Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, licznymi honorowymi dyplomami, uznany przez chojniczan za najpopularniejszego współmieszkańca w 1978 r. w plebiscycie „Gazety Pomorskiej”.

Zmarł 10 lipca 1978 r. w Chojnicach. Pochowany jest w alei zasłużonych na cmentarzu komunalnym w Chojnicach.

Obóz harcerski w Spale, 1935 r. Od lewej: druż. Voigl, prof. Józef Dziarnowski, Julian Rydzkowski, komendant Bronisław Lange, burmistrz Chojnic Zdzisław Hanuła.

Władysława Wolszlegier-Obertyńska

(1893–1986) – ziemianka, działaczka niepodległościowa.

Już od wczesnych lat zajęła się nauczaniem młodzieży wiejskiej, przekazując jej swoją wiedzę z zakresu języka polskiego, historii ojczyzny i śpiewu. W rodzinnych Coddankach założyła bibliotekę Towarzystwa Czytelni Ludowych, w której organizowała różnego rodzaju odczyty i wieczornice z okazji ważniejszych rocznic narodowych. Razem z bratem, Adamem, kolportowała wśród okolicznego chłopstwa „Pielgrzymą” i „Gazetę Grudziądzką”.

Aktywnie uczestniczyła w pracach tajnego Komitetu Obywatelskiego w Chojnicach, który w grudniu 1918 roku przekształcił się w Powiatową Radę Ludową. W dniu 2 grudnia 1918 roku została delegatką na Zjazd Dzielnicowy do Poznania, gdzie aktywnie uczestniczyła w pracach komisji ds. Oświaty i Szkolnictwa.

Po powołaniu Powiatowej Rady Ludowej w dniu 11 grudnia 1918 roku Władysławę Wolszlegier wybrano zastępcą prezesa. W 1919 roku została mianowana łączniczką ruchu powstańczego na Pomorze z Komendą Główną w Poznaniu. Na szczególną uwagę zasługuje działalność kulturalna Władysławy Wolszlegier. Korzystając z dobrej znajomości środowiska polskiego w Chojnicach, wystąpiła ona z inicjatywą zorganizowania towarzystwa śpiewaczego. Pomysł padł na podatny grunt, bowiem akcja, przy współpracy ofiarnych osób, powiodła się i już na początku 1919 roku odbył się pierwszy występ stworzonego przezeń chóru. Natomiast pierwsze zebranie chóru o nazwie „Lutnia” odbyło się 9 marca 1919 roku. Z powodu służbowego przeniesienia męża w 1920 roku Władysława Wolszlegier-Obertyńska przeniosła się na Kielecczynę, a następnie do Warszawy.

W czasie okupacji niemieckiej brała udział w Powstaniu Warszawskim. W czasie powstania została aresztowana i osadzona przez Gestapo w Alei Szucha. Po wojnie Władysława Wolszlegier-Obertyńska została odznaczona Wielkopolskim Krzyżem Powstańcym, a w 1972 roku Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Zmarła 20 listopada 1986 roku w Warszawie. Pochowano ją na Powązkach.

„Chojnice były jednym z najbardziej zniemczonych miast na Pomorzu. Nawet kościół był ostoją niemieczyzny. Nabożeństwa polskie odbywały się 4 razy w roku – kazanie polskie owszem było, ale śpiewał niemiecki chór kościelny po niemiecku. Pieśń polską uważałam zawsze za ostoję polskości i postanowiłam mimo trudności działać. Chodziłam po sklepach i szukałam ludzi mówiących po polsku. Proponowałam im stworzenie chóru kościelnego. Chętnie się zgodzili. Zebrałam kilkanaście osób młodych i starszych i zaczęliśmy ćwiczyć polskie pieśni pod kierownictwem organisty polaka pana Michalskiego. Z wikarym księdzem Pronobisem omówiłam kwestię kazań – z tym poszłam do proboszcza, dziekana Boeninga – zakupiłam Mszę św. za kogoś z mojej rodziny z tym, że życzę sobie, aby kazanie odbyło się w języku polskim i aby chór śpiewał po polsku. Proboszcz odmówił, tłumaczył, że nikt nie umie po polsku mówić ani śpiewać. Wtedy oświadczyłam, że mam chór polski wyuczony i on zaśpiewa po polsku, a ksiądz Pronobis obiecał wygłosić polskie kazanie. Po długich targach zgodził się wreszcie i dzień nabożeństwa został wyznaczony. Zrobiłam szeroko zakrojoną agitację w mieście i we wioskach, aby wszyscy Polacy wzięli udział w tym nabożeństwie. Kościół był zapelniony. Po nabożeństwie organy zagrały „Serdeczna Matko”, a my zaintonowaliśmy „Boże, coś Polskę” i cały kościół się rozśpiewał – ludzie starsi śpiewali ze łzami w oczach”.

Z listu Władysławy Wolszlegier-Obertyńskiej do Stanisława Stachowicza, Warszawa 19 X 1978 r.

Jan Paweł Łukowicz (1886–1957), lekarz,
dyrektor szpitala, kolekcjoner, działacz społeczny i kulturalny.

Urodził się 24 lipca w Chojnicach; był najstarszym synem Jana Karola Macieja (1854–1918), lekarza, dyrektora szpitala św. Karola Boromeusza w Chojnicach, i Bogumily Antoniny z Sikorskich, pochodzącej ze znanej na Kaszubach rodziny ziemiańskiej.

Uczęszczał do gimnazjum w Chojnicach, gdzie od r. 1903 był członkiem tajnego Tow. Filomatów im. Tomasza Zana. Naukę kontynuował w gimnazjum grudziądzkim i w roku 1907 zdał tu maturę. Następnie studiował medycynę na uniwersytetach w Bonn, Münster (Monastyr) i Berlinie, gdzie w r. 1912 zdał egzamin państwowy. Do 1 X 1913 r. pracował w Królewskiej Chirurgicznej Poliklinice w Berlinie pod kierunkiem R. Klappa. 1 X 1913 r. otrzymał uprawnienia lekarza. 15 VII 1914 r. uzyskał w Berlinie doktorat medycyny.

W czasie pierwszej wojny światowej służył w armii pruskiej jako lekarz wojskowy, następnie pracował jako wolontariusz w uniwersyteckiej klinice położniczo-ginekologicznej w Berlinie. W marcu 1917 r. powołany ponownie do wojska, został skierowany do szpitala wojskowego w Chojnicach, gdzie w szpitalu – zakładzie św. Karola Boromeusza objął oddziały chirurgiczny i ginekologiczny. Po śmierci ojca przejął dyrekturę tego szpitala. Jako porucznik-lekarz pełnił służbę wojskową w armii pruskiej do 1 V 1919. Już 15 XI 1918 r. został członkiem tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza i sztabu legalnej Powiatowej Komendy Straży Ludowej. Z polecenia tej organizacji tworzył m.in. placówki PCK, werbował ochotników do tworzącej się w Wielkopolsce Dyw. Pomorskiej, a w czasie powstania wielkopolskiego pomagał w przemyśle broni i amunicji. W czasie wojny polsko-sowieckiej wstąpił 7 V 1920 r. jako ochotnik do WP. Przydzielony do IV P. Straży Granicznej, został w stopniu kapitana dowódcą szpitala wojskowego w Chojnicach. Dnia 1 X 1921 r. mianowano go lekarzem batalionowym 20. Batalionu Celnego w Chojnicach. W latach 1917-1933 Jan P. Łukowicz był członkiem komisji sanitarnej magistratu chojnickiego.

Budynek szpitala, lata 30-te.

W dwudziestoleciu międzywojennym pełnił wiele funkcji społecznych. Znany był też jako bibliofil i kolekcjoner, działacz kaszubski, a także zapalony myśliwy. Zaprzyjaźniony m. in. z czołowym działaczem ruchu młodokaszubskiego Janem Karnowskim, był współzałożycielem i prezesem Tow. Miłośników Chojnic i Okolicy. Zainicjował wydawanie miesięcznika regionalnego „Zabory” (1935–39), w którym publikował także własne teksty. Zgromadził zbiór pamiątek i eksponatów sztuki kaszubskiej, zaliczany do najbogatszych na Pomorzu.

Miał także cenną kolekcję trofeów myśliwskich. Był współzałożycielem i prezesem Zachodnio-Pomorskiego Klubu Myśliwskiego w Chojnicach oraz członkiem władz Polskiego Związku Łowieckiego (PZŁ) i Kapituły Odznaczeń Łowieckich. W r. 1932 część swoich zbiorów zdeponował w Muzeum Regionalnym, stworzonym przez Juliana Rydzkowskiego.

W l. 1925–32 był członkiem Tow. Naukowego w Toruniu, a także Tow. Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu. Był współfundatorem kapliczki przydrożnej św. Huberta w pobliżu Chojnic, tablicy pamięci przodków w kościele w Brusach i ołtarza w kościele w Dziemianach.

Jan P. Łukowicz wziął udział w kampanii wrześniowej. Ranny w czasie ewakuacji szpitala pod Garwolinem, został na trwałe kaleką. Po klęsce wrześniowej osadzony w obozie jenieckim w Pabianicach, został zwolniony w czerwcu 1940 r. Będąc inwalidą, pracował jako lekarz w szpitalach w Sępólnie, Pucku, Elblągu i Nowym Dworze Gdańskim. Utrzymywał kontakty z Tajną Organizacją Wojskową „Gryf Pomorski”. U schyłku okupacji niemieckiej wrócił do Chojnic, a po jej zakończeniu na stanowisko dyrektora do poprzedniego szpitala, który w r. 1957 otrzymał nazwę Szpitala Powiatowego im. dr med. Jana Karola Macieja Łukowicza. W czerwcu 1945 r. został przewodniczącym Komisji ds. ekshumacji pomordowanych przez Niemców obywateli pow. chojnickiego. Pod jego redakcją ukazała się praca *Chojnice w latach 1939-1945* (Chojnice 1947). W r. 1956 był współzałożycielem Zrzeszenia Kaszubskiego w Chojnicach. W środowisku młodych tej organizacji nazwano go *mecenaszem kultury polskiej na Pomorzu*.

Zmarł 13 IX 1957 w Chojnicach, pochowany został na tamtejszym cmentarzu parafialnym. Był odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1957) i najwyższym odznaczeniem łowieckim Złotem.

Pamiętkowe zdjęcie z okazji obchodów Jubileuszu 50-lecia założenia Zakładu św. Karola Boromeusza. Obecni m.in.: ks. bp St. W. Okoniewski, wojewoda pomorski Kirtiklis, były minister rolnictwa Janta Połczyński, szambelani papiescy Komierowski i Prądyński, starosta Lipski oraz J.P. Łukowicz – dyrektor szpitala, 1935 r.

Otton Weiland

(1887–1966), pionier żeglarstwa sportowego w Polsce.

Urodził się w Chojnicach, jako syn Franciszka, mistrza krawieckiego i Anny Kleman, córki rybaka spod Wiela. W warsztacie swego ojca uczył się krawiectwa, a w latach 1905–1912 podróżował po Europie w celu doskonalenia umiejętności. W Anglii i Holandii zetknął się z żeglarstwem, które stało się jego pasją na całe życie.

Jesienią 1912 r. powrócił do Chojnic, otworzył zakład kuśnierski, przebudował i ożaglował łódź *Méwe* i rozpoczął żeglowanie dla przyjemności po Jeziorze Charzykowskim. Lata I wojny św. przebywał w pruskim wojsku jako wybitny fachowiec w zakładzie umundurowania. Po zwolnieniu z wojska, od 1919 r., wraz z dawnymi

Brać żeglarską w domu O. Weilanda, lata 30-te XX w.

kolegami rozwinął działalność żeglarską na Jeziorze Charzykowskim. W tym czasie założył Towarzystwo Sportów Wodnych („Wassersportverein”), przemianowane w 1922r. na „Klub Żeglarski Chojnice”, którego był długoletnim prezesem.

Był ekspertem i sędzią międzynarodowych zawodów żeglarskich. Projektował jachty, których prototypy wykonywano pod jego okiem w warsztacie szkutniczym. Skonstruował bojer klasy międzynarodowej *Monotyp 8* i popularyzował żeglarstwo lodowe. Wybudował pensjonat „Bellevue” wraz z przystanią i restauracją, którego otwarcie w 1929 r. przyczyniło się do rozwoju charzykowskiego letniska.

Pasji Weilanda nie zniszczyła zawierucha II wojny światowej. Charzykowski klub stracił wprawdzie budynek i większość jednostek pływających, ale Weiland i pozostali założyciele przeżyli. Wznowili działalność w 1945 roku. Otton Weiland prowadził dalej w Chojnicach swój zakład kuśnierski, wolny czas poświęcając żeglowaniu. Lubiany i szanowany w środowisku żeglarskim, był też

Otton Weiland z przyjaciółmi przy bojerze własnej konstrukcji, Charzykowy 1951 r.

Charzykowy, lata 30-te XX w.

przyjacielem młodzieży sportowej; przyjaźnił się m.in. z Julianem Rydzkowskim, Stefanem Bieszkim i Leonardem Przewoskim.

Żeglarstwo dla Ottona Weilanda było nie tylko rozrywką, czy możliwością odpoczynku. Było przede wszystkim Jego pasją, miejscem realizowania młodzięcych marzeń oraz przejawem lokalnego pomorskiego patriotyzmu.

Zmarł 29 grudnia 1966 r. w Chojnicach, spoczywa na chojnickim cmentarzu parafialnym.

U góry: Reklama Wytworni Żagli „Posejdon” O. Weilanda.

Fragment ożaglowania uszytego przez O. Weilanda.

Bronisława Stamm (1887-1939), patriotka, działaczka społeczna.

Urodziła się 27 marca 1887 roku w Nowem jako córka Jakuba Glinieckiego i Tekli z Lisińskich.

Wyszła za mąż za Romana Stamma, wiceburmistrza Chojnic, posła na Sejm II RP, kupca. W 1919 r. należała do komitetu powitania wojska polskiego. Była inicjatorką inscenizacji, odegranej podczas powitania wojska polskiego 31 stycznia 1920 r., a symbolizującej Polonię rozrywającą krępujące ją łańcuchy niewoli pruskiej. W latach międzywojennych brała czynny udział w życiu miasta. Udzielała się społecznie w Towarzystwie Polek, Towarzystwie św. Wincentego a Paulo, charytatywnie przyczyniała się do ulżenia doli biednych i bezrobotnych. Wraz z mężem znalazła się w *Spisie członków Klubu żeglarskiego udających się na Olimpiadę w charakterze widzów*. Brała udział w otwarciu Muzeum Regionalnego w Chojnicach 5 sierpnia 1932 r.

Na początku II wojny światowej, w październiku, wywieziono ją z grupą więźniów do Bydgoszczy. Niemcy nie zapomnieli jej, jako inicjatorki symbolicznego gestu rozerwania kajdan niewoli 31 stycznia 1920 r. Bronisława Stamm zginęła 20 października 1939 roku zakatowana w więzieniu w Bydgoszczy.

Roman Stamm (1879-1939), kupiec, działacz społeczny, poseł na Sejm IV kadencji (1935-1938).

Urodził się 28 lutego w Kaszanowie w powiecie Śmigiel. W latach międzywojennych zamieszkał w Chojnicach. Był kupcem i hurtownikiem materiałów budowlanych.

W 1920 r. wszedł w skład komisarycznej Rady Miejskiej. Przez wiele lat sprawował mandat radnego miejskiego, a w 1934 roku został wybrany na stanowisko wiceburmistrza m. Chojnice. W 1935 roku został posłem z chojnickiego okręgu wyborczego.

Przez wiele lat prezesował Towarzystwu Kupców Samodzielnych, powstałemu w 1919 r. Był członkiem honorowym Bractwa Kurkowego, opiekunem chojnickiego szpitala. Reprezentował powiat chojnicki jako radca w Izbie Przemysłowo-Handlowej w Gdyni. Działał również w Polskim Związku Zachodnim.

W październiku 1939 roku został aresztowany przez miejscowy Selbstschutz (niemiecką organizację wojskową), a następnie rozstrzelany na polach gospodarza Daleckiego.

[19 października 1939 r.]

Przed domkiem letniskowym Stammów w Charzykowach, ok. 1930 r.
W białej sukni, obok ks. B. Makowskiego, Bronisława Stammowa.

Stefan Łukowicz (1894-1941), filomata pomorski,
działacz niepodległościowy, prekursor skautingu na Pomorzu.

Grupa harcerzy chojnickich na zlocie w Spale, 1935 r.

Urodził się 26 sierpnia w Dziecianach, w rodzinie zamożnego rolnika Jana i Józefiny z d. Bukowskiej. W gimnazjum w Chojnicach był aktywnym członkiem tajnego Towarzystwa Tomasza Zana.

W wakacjach letnich 1911 r. wziął udział w wycieczce młodzieży z zaboru pruskiego do Krakowa. Przeszedł wówczas przeszkolenie w II kompanii Polskich Drużyn Strzeleckich i zapoznał się ze skautingiem.

Po powrocie założył 5 września 1911 r. przy chojnickim Tow. Tomasza Zana tajną drużynę skautową i tajną Drużynę Strzelecką, pierwsze tego rodzaju organizacje niepodległościowe w zaborze pruskim. Wstąpili do niej wszyscy członkowie organizacji. Do 1912 r. był on drużynowym skautów chojnickich.

Datę 5 września 1911 r. należy uważać za początek ruchu harcerskiego w Chojnicach i na Pomorzu.

Przemarsz harcerek podczas obchodów święta 3 Maja, 1923 r.

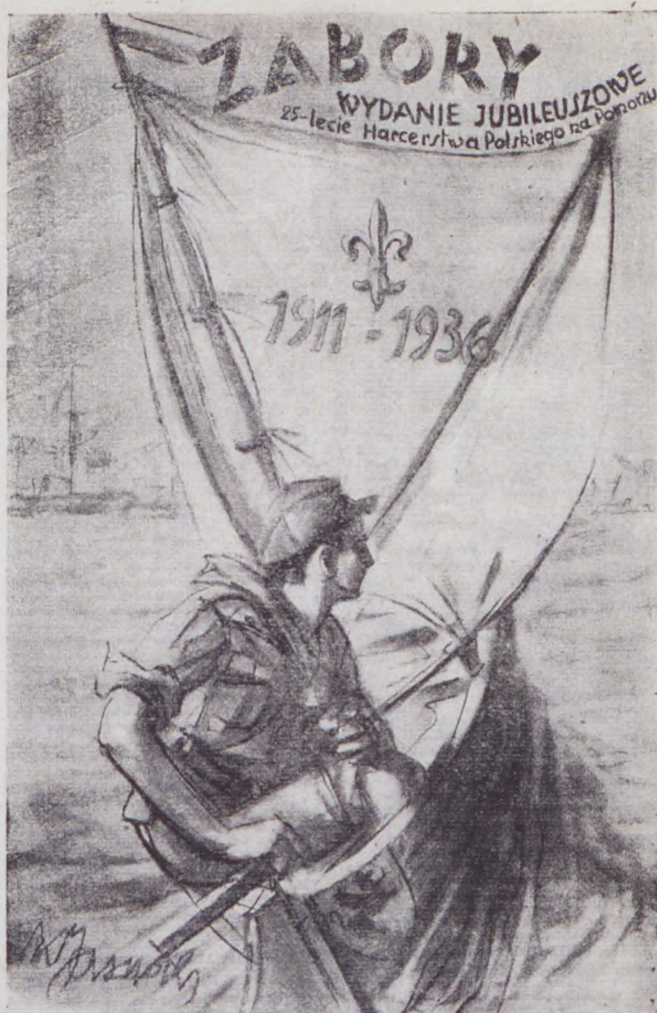
W 1914 r. musiała przerwać swoją działalność chojnicka drużyna harcerska, z racji powołania jej organizatorów do wojska.

W latach 1914-1918 wcielony do armii niemieckiej, po wojnie czynny w tajnych organizacjach wojskowych w powiecie kościerskim. Ochotniczo wstąpił do 15. pułku Ułanów Wielkopolskich, następnie służył w piechocie, uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej, został ranny. Pozostał w wojsku jako oficer zawodowy, najpierw w garnizonie grudziądzkim, następnie toruńskim. W listopadzie 1935 r. w stopniu majora przeszedł w stan spoczynku i zamieszkał w Poznaniu. Był czynny w życiu publicznym. Napisał artykuły: *Tajny skauting i Polskie Drużyny Strzeleckie na Pomorzu 1911-1917* („Zabory” 1936, nr 6) oraz *Walka Pomorza o wolność* (w: *Zjazd byłych uczestników strajku szkolnego na Pomorzu z lat 1906/07*, Czersk 1937). 23 czerwca 1937 r. uczestniczył w Zjeździe Filomatów, na którym wygłosił referat.

We wrześniu 1939 r. ochotniczo wziął udział w obronie Warszawy jako dowódca II batalionu 360. Pułku Piechoty.

Już w 1939 r. w Poznaniu rozpoczął działalność konspiracyjną i należał do najaktywniejszych organizatorów ruchu oporu w Wielkopolsce. Został aresztowany przez gestapo w Poznaniu 10 września 1941 r. Data i okoliczności śmierci nie są znane.

„Zabory”,
Wydanie jubileuszowe 25-lecie harcerstwa polskiego na Pomorzu 1911-1936.
Autorem ilustracji otwierającej jubileuszowe wydanie był kaszubski malarz z Poznania
– Kazimierz Jasnoch.

Antoni Ulandowski

(1879–1939), urzędnik, działacz społeczny.

Urodził się 29 marca w Witosławiu, pow. Wyrzysk, jako syn Stanisława i Weroniki z Nowickich. Pracował w prokuraturze w Grudziądzu.

W 1912 r. przybył do Chojnic jako sekretarz Sądu Okręgowego i tłumacz języka polskiego. W 1919 r. był komendantem miejskim Straży Ludowej oraz tajnej Organizacji Wojskowej Pomorza, współzałożyciel Towarzystwa Ludowego. Przygotował Plan zabezpieczenia powiatu chojnickiego wraz z rozporządzeniami mającymi być ogłoszonymi natychmiast po wycofaniu wojsk niemieckich.

31 stycznia 1920 r. jako komisarz przejął z rąk niemieckich urząd prokuratury i zarząd spółdzielni mieszkaniowej, którą kierował do 1939 r.

Maria i Antoni Ulandowscy z rodziną i przyjaciółmi, Charzykowy ok. 1933 r. W drugim rzędzie, druga od lewej ich córka - Wanda.

31 stycznia 1920 r. jako komisarz przejął z rąk niemieckich urząd prokuratury i zarząd spółdzielni mieszkaniowej, którą kierował do 1939 r. Był w okresie międzywojennym długoletnim radnym miejskim, przez półtora roku wiceburmistrzem. Działał w wielu stowarzyszeniach: Polskim Związku Zachodnim, Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, Bractwie Kurkowym (w 1931 r. zdobył tytuł króla), Towarzystwie Pszczelarzy i Ogródków Działkowych. Kilkakrotnie wybierany był do Powiatowej Rady Szkolnej. Z tytułu działalności zawodowej i społecznej był odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Zamordowany wraz z synem Leonem przez hitlerowców w Dolinie Śmierci 24 października 1939 r.

A. Ulandowski (pierwszy z prawej) z burmistrzem A. Sobierajczykiem witają ks. bp. St. Okoniewskiego, 1.09.1927 r.

Ul. Warszawska - domy zbudowane przed I wojną światową przez Urzędniczą Spółdzielnię Mieszkaniową.

Komenda hufca harcerzy w Chojnicach. Stoją od lewej: Edward Krawczykiewicz, prof. Józef Dziarnowski, Łukasz Szulc; siedzą: ks. phm. Kirstein, Bronisław Lange, Edward Poppek, Józef Zieliński.

Franciszka Szablewska (1892–1980), inicjatorka tajnego nauczania i opieki społecznej w powiecie chojnickim.

W latach międzywojennych pracowała jako nauczycielka w Rytle i w Chojnicach. W 1933 roku objęła kierownictwo Szkoły Powszechnej nr 2 w Chojnicach i na tym stanowisku pracowała do wybuchu wojny w 1939 roku.

W czasie okupacji, jeszcze w 1939 roku, rozpoczęła organizowanie tajnego nauczania w Chojnicach. Ze względu na niebezpieczeństwo formowała komplety liczące 3–6 osób. Mimo zagrożenia ze strony okupanta, liczba dzieci uczestniczących w tajnym nauczaniu rosła. Szablewska inicjowała działalność kompletów na szczeblu szkoły powszechnej, średniej oraz nauczania języków obcych. Zorganizowała tajne nauczanie w zakresie kursów nauczycielskich. Istniały one od 1940 roku i działały do końca okupacji.

Szablewska inspirowała tajne nauczanie na terenie powiatów kościerskiego, starogardzkiego i tczewskiego.

W 1942 roku otrzymała nominację na kierownika tajnej oświaty w powiecie chojnickim od przedstawiciela Delegatury Rządu na Kraj. Tajne nauczanie w powiecie chojnickim było najwcześniejsze i najsilniej rozwinięte ze wszystkich powiatów Okręgu Gdańsk – Prusy Zachodnie.

„Czerwona szkoła” dla dziewcząt
w latach 1889-1975, tzw. dwójka.

Od 1940 roku Szablewska uczestniczyła w pracy Pomorskiego Komitetu Tajnej i Zorganizowanej Pomocy Społecznej, który stanowił Wydział Opieki Społecznej przy Delegaturze Rządu RP. Szablewska sporządzając po 1945 roku swój życiorys nie podała tego faktu, gdyż za przyznanie się do współpracy z rządem emigracyjnym groziły represje.

Komitet niósł pomoc Polakom w obozach koncentracyjnych i jenieckich, a także ukrywającym się przed represjami hitlerowskich władz okupacyjnych. Z pomocy tej organizacji skorzystało 1500 rodzin i około 2000 osób uwięzionych, a wartość tej pomocy wynosiła ponad 1,5 mln marek niemieckich. Komitet niósł pomoc Polakom wszystkich dzielnic Polski do końca wojny. Franciszka Szablewska kilku osobom pomogła uniknąć wywiezienia na roboty do Niemiec.

W okresie okupacji mieszkała początkowo w Chojnicach, a po zajęciu mieszkania przez Niemca przeniosła się wraz z matką do Czerska, gdzie została zaprzysiężona i kierowała Pomorskim Komitetem Tajnej Organizacji Opieki Społecznej. Do końca wojny pracowała w Czersku jako służąca u burmistrza. Przez ręce Szablewskiej przechodziły pieniądze, produkty żywnościowe do paczek, lekarstwa. Sama dokonywała niektórych zakupów, zlecała wysyłanie paczek i pieniędzy pod dostarczone przez nią adresy, odbierała pokwitowania i niszczyła je, gdyż za tę działalność groziła śmierć.

Po wyzwoleniu kierowała ponownie Szkołą Podstawową nr 2. W 1954 roku ze względów politycznych odsunięto ją od pracy oświatowej. Pracowała jako intendent i księgową w Internacie Państwowego Liceum Ogólnokształcącego w Chojnicach. W 1956 roku została zrehabilitowana i powróciła do służby nauczycielskiej.

Franciszka Szablewska wyróżniała się prawdomównością, uczciwością i bezkompromisowością. Wymagała wiele od siebie i innych. Wychowała kilka pokoleń młodzieży. Była bezpartyjna. Za pracę zawodową, w 1929 roku, została odznaczona Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości.

Po wojnie zaś nadano jej Medal Zwycięstwa i Wolności. W 1947 roku odznaczono ją Srebrnym Krzyżem Zasługi a w 1958 roku Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. W 1964 roku przyznano jej rentę specjalną dla zasłużonych. W 1978 roku, otrzymała Krzyż Armii Krajowej.

Została wpisana do księgi zasłużonych obywateli Chojnic. Pośmiertnie odznaczono ją Medalem Komisji Edukacji Narodowej.

Zmarła 27.10.1980 r. w Chojnicach. Spoczywa na miejscowym cmentarzu komunalnym.

Okres międzywojenny. Oddział szkolny – Franciszka Szablewska z kierowniczką szkoły, Anną Wyczechową, żoną Czesława Wycycha, posła na Sejm RP.

ks. Feliks Bolt (1864–1940) – działacz spółdzielczy,
przywódca prawicy politycznej na Pomorzu w okresie międzywojennym.

Pochodził z zamożnej rodziny, co pozwoliło mu uzyskać wszechstronne wykształcenie. Był uczniem Collegium Marianum w Pelplinie, a następnie gimnazjum chełmińskiego. Egzamin dojrzałości zdał w 1887 r. jako ekstern w gimnazjum chojnickim. Studiował teologię między innymi w Münster, Monachium i Pelplinie. Po uzyskaniu 15 marca 1891 r. święceń kapłańskich, ks. Bolt pracował jako wikary w Śliwicach, Brusach, Bobrowie, Lutowie, Kielnie, Raciążu oraz Wielu. Od 1900 r. przez 9 lat pełnił jako proboszcz, posługę duszpasterską w parafii w Srebrnikach pod Kowalwem Pomorskim.

Był inicjatorem wielu różnych organizacji społecznych i gospodarczych, których celem było krzewienie i obrona polskości. Swoje prawicowe poglądy wielokrotnie prezentował na łamach „Pielgrzyma”. Zastąpił jako działacz polskiej spółdzielczości w Brusach, gdzie nawiązał współpracę

z znanymi społecznikami, Stanisławem i Anną z Łyskowskich Sikorskimi, właścicielami dóbr Wielkie Chełmy. W 1912 r. był głównym organizatorem i udziałowcem powstałej w Chojnicach Spółki Wydawniczej „Gazeta Chojnicka”.

Jako dawny filomata i filister młodszych kolegów w czasie zaboru był zaangażowany w pracę powstałego w 1921 r. w Chełmnie Związku Filomatów Pomorskich. Był również członkiem powstałego w 1926 r. Bractwa Pomorskiego w Toruniu oraz Towarzystwa Badania Ruchu Niepodległościowego na Pomorzu, działającego od 1930 r. W latach 1897–1920 był członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, posłował na Sejm Ustawodawczy, a w latach 1930–1935 pełnił funkcję Senatora II RP. W czasie swojego urzędowania przyczynił się znacznie do budowy linii kolejowej Bydgoszcz–Gdynia.

Po wybuchu II wojny światowej, ks. Bolt został aresztowany przez Gestapo 24 października 1939 r. i osadzony w Dębowej Łące, żeby ostatecznie trafić 21 marca 1940 r. do obozu koncentracyjnego Stutthof (nr obozowy 9234). Tam też wkrótce zmarł. Jego prochy spoczywają na cmentarzu ofiar faszyzmu na gdańskiej Zaspie.

„Całe życie jego jest walką i to walką aż do końca o polskie Pomorze. Bezkompromisowy, przystępny wszystkim ludzkim uczuciom, jednego nie zna tylko uczucia, strachu. Był wielki. Osobiście na Polsce nie dorobił się ani majątności, ani zaszczytu. Siedział na małej parafii w Srebrnikach pod Kowalewem Pomorskim, nie odznaczony ni odznakami kościelnymi, ni państwowymi, lecz był wielki, większy nad wszystkie ludzkie zaszczyty i dostojeństwa”.

Ksiądz Wojciech Łajdus, więzień KL Stutthof o ks. Feliksie Bolcie.

„Gazeta Chojnicka”, 1919 r., R. VIII, nr 110.

Józef Haller (1873–1960), generał broni Wojska Polskiego, legionista, harcmistrz, przewodniczący ZHP, działacz polityczny i społeczny.

Urodził się 13 sierpnia 1873 r. w majątku Jurczyce pod Krakowem, w rodzinie ziemiańskiej. Wielki wpływ na jego osobowość wywarła atmosfera patriotyzmu i głębokiej religijności rodzinnego domu. Jego ojciec walczył w powstaniu styczniowym, natomiast dziadek ze strony matki brał udział w powstaniu listopadowym.

W 1882 r. rozpoczął naukę w gimnazjum we Lwowie. Po ukończeniu studiów wojskowych (m.in. na Akademii Technicznej w Wiedniu) rozpoczął służbę w jednostkach artylerii. Po wystąpieniu z wojska poświęcił się pracy społecznej. Związał się z ruchem skautowym oraz Towarzystwem Gimnastycznym Sokół, gdzie organizował tajne kursy dla młodzieży polskiej.

Po wybuchu I wojny światowej został zmobilizowany do armii austriackiej. Zaczął organizować Legion Wschodni we Lwowie, który jednak nie uczestniczył w walkach z armią rosyjską i uległ rozwiązaniu. We wrześniu 1914 r. objął dowództwo nad żołnierzami, którzy chcieli kontynuować walkę z Rosją. Wyruszył wraz ze swą jednostką na front w Karpatach Wschodnich. W lipcu 1916 r. został dowódcą II Brygady Legionów Polskich. Protestując przeciwko postanowieniom traktatu brzeskiego, na początku 1918 r. wraz z podległymi mu oddziałami przebił się przez front i połączył z polskimi formacjami w Rosji. Latem 1918 r. dotarł do Francji i został członkiem Komitetu Narodowego Polskiego. Powierzono mu dowództwo nad formującą się Armią Polską we Francji (tzw. Błękitna Armia), która walczyła z Niemcami na froncie zachodnim. Następnie została przetransportowana do Polski, w tym drogą morską przez Gdańsk. Generał Haller przybył do Warszawy w kwietniu 1919 r., gdzie był witany jak bohater narodowy. Uczestniczył w wojnie polsko-ukraińskiej. W październiku 1919 r. powierzono mu dowództwo Frontu Pomorskiego, utworzonego w celu zajęcia Pomorza, przyznanego Polsce na mocy ustaleń Traktatu Wersalskiego.

18 stycznia 1920 r. na czele wojsk polskich wkroczył do Torunia, natomiast 10 lutego 1920 r. przybył do Pucka, gdzie dokonał symbolicznych zaślubin Polski z Bałtykiem. Po wybuchu wojny polsko-bolszewickiej w lipcu i sierpniu 1920 r. wchodził w skład Rady Obrony Państwa. W czasie Bitwy Warszawskiej dowodził Frontem Północnym. Pełnił także funkcje administracyjne, m.in. Generalnego Inspektora Artylerii.

W latach 20. wraz z żoną Aleksandrą i synem Erykiem, osiedlił się na Pomorzu, w majątku Gorzuchowo koło Chełmna. Od 1920 do 1923 r. przewodniczył Związkowi Harcerstwa Polskiego. Był aktywnym działaczem Polskiego Czerwonego Krzyża. Przez rok zasiadał w Sejmie jako poseł Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. W 1926 r. potępił przewrót majowy. Był jednym z przywódców opozycji wobec rządów sanacji. W 1937 r. został wybrany na prezesa Rady Naczelnej Stronnictwa Pracy.

Po wybuchu II wojny światowej przedostał się do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. W listopadzie 1939 r. wszedł w skład rządu gen. Władysława Sikorskiego jako minister bez teki, natomiast w latach 1940–1943 pełnił funkcję ministra oświaty. Po zakończeniu wojny zdecydował się pozostać na emigracji w Londynie, gdzie zmarł 4 czerwca 1960 r. Dzięki inicjatywie polskich harcerzy w 1993 r. jego prochy wróciły do Polski i spoczęły w krypcie kościoła garnizonowego św. Agnieszki w Krakowie.

Dostojny Jenerale!

My niżej podpisani składamy hołd za trudy poniesione dla dobra kraju naszego, który przez tyle lat jęczy pod jarzmem krzyżackim i witamy Ciebie i dzielne Twoje szeregi gorącym sercem i rozjaśnionym czołem, jako zwiastunów spełnienia marzeń naszych ojców. Życie nam długo i walczycie dychtyk.

*Towarzystwo Lutni w Chojnicach na Kaszubach
ks. Pronobis – prezes, Józef Reich – sekretarz, Julian Rydzkowski – skarbnik, Emilia Lampka, Antoni Damb-*

Gen. Józef Haller w Chojnicach, 1924r.

ski, Dominik Nowak, Michalina Kurzętkowska, Marya Łukowiczowa, Czesława Gogulska, Halina Nowakówna, August Richter, Wanda Nowak, Wanda Seroczyńska, Leokadia Ptaszyńska, Marta Schmidt, Ludwika Uske, Marta Uske, Antoni Uske, Helena Smarzyńska, Rozalia Napiontek, Leokadia Kreft, Gertruda Kubińska, Stanisław Pancierzyński, Norbert Dembski, Marta Naumann, Róża Marx, Ludwika Matysiewicz, Pelagia Matysiewicz, Ignacy Kiedrowski, Aniela Stobba, Franciszka Napiontek, Marta Kamm, Gertruda Łyczywkówna, Marta Głowczewska, Anastazja Dembska, Wiktor Jagalski, Józef Landowski, Alfred Biernacki, Zbigniew Kurzętkowski, Józef Bieliński, Brunon Ody, Tadeusz Okonek.

(list Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” do gen. J. Hallera, 26 IV 1919 r.)

31.01.1920
CHOJNICE

Jan Karnowski (1886–1939), prawnik, pisarz, działacz społeczny oraz badacz historii Pomorza i kultury kaszubsko-pomorskiej.

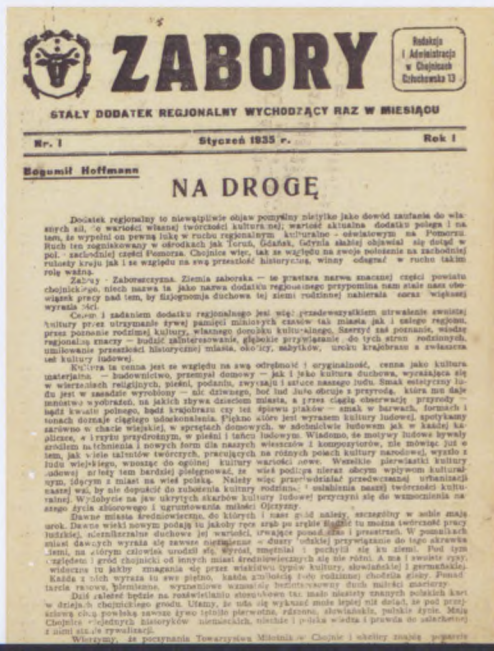
Urodził się 16 maja 1886 roku w Czarnowie koło Brus. Uczył się w Collegium Marianum w Pelplinie, w gimnazjum w Chojnicach, gdzie od 1905 r. należał do tajnego koła filomatów „Mickiewicz”, będąc w latach 1906–1907 jego prezesem.

W Pelplinie studiował teologię, gdzie w 1908 r. założył Koło Kaszubologów, mające na celu organizowanie specjalnych studiów nad kaszubszczyzną. Dwa lata później zapisał się na studia teologiczne we Fryburgu, w 1911 roku przeniósł się na wydział prawa uniwersytetu we Wrocławiu. Tam rok później założył Koło Akademików Prus Królewskich. W 1913 roku złożył egzamin referendarszowski. Mimo tego, że został powołany do wojska pruskiego, kontynuował naukę i zdał egzamin asesorski jako żołnierz.

Karnowski walczył przeciwko Prusakom w powstaniu wielkopolskim. W 1920 r. został naczelnikiem Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego w Urzędzie Wojewódzkim Pomorskim w Toruniu. Wspólnie z ks. Bolesławem Makowskim założył w 1921 r. Towarzystwo Filomatów Pomorskich, którego został prezesem. Od 1923 roku pracował jako adwokat; w latach 1924–1925 był naczelnikiem sądu w Czersku. W 1927 r. otrzymał nominację na Sędziego Okręgowego w Chojnicach. Stanowisko to piastował przez 10 lat, do emerytury.

Przez całe życie zajmował się pracą naukową, twórczością literacką i pracą redakcyjną oraz krytyką. Był człowiekiem zaangażowanym w życie publiczne, społeczne i polityczne Kaszub.

„Zabory”, 1938 r., R. IV, nr 4.

W Toruniu związał się z endecją, gdzie poparł jej antyrządowe działania separatystyczne na Pomorzu. Szybko jednak musiał się z tego wycofać.

W latach 1922–1923 działał aktywnie w Bractwie Pomorskim, gdzie wygłosił ważny dla kaszubskiego ruchu odczyt *Refleksje nad ideologią pomorską*.

Swój program pracy regionalnej na Kaszubach Jan Karnowski zaczął już formułować podczas nauki w Pelplinie. Jego artykuły publikowano m.in. na łamach „Gryfa” i krakowskiego „Świata Słowińskiego”.

W Chojnicach bardzo aktywnie włączał się w życie publiczne, m.in. w Sejmiku Powiatowym, Polskim Towarzystwie Krajoznawczym, Towarzystwie Badań Historii Ruchu Niepodległościowego na Pomorzu w Toruniu. Wiele wysiłku włożył w utworzenie Towarzystwa Miłośników Chojnicy i Okolicy.

Brał czynny udział w jego działalności oraz w pracach przy redagowaniu wydawanego przez Towarzystwo czasopisma „Zabory”, które odegrało ważną rolę w dziejach regionu chojnickiego w okresie międzywojennym. Jednocześnie żywo interesował się działalnością ludzi skupionych wokół takich czasopism kaszubskich, jak „Tekka Pomorska”, „Kaszuby”, „Zrzesz Kaszebsko” – współpracował z nimi poprzez nadsyłanie własnych materiałów i uwag dotyczących ich działalności.

Jan Karnowski, posiadając nieprzeciętny talent poetycki, odegrał w literaturze kaszubskiej jedną z czołowych ról. Jest autorem tomów poezji, m.in. *Nówtne spiewë* (1910) czy słynnego *Jô bëm leno chcôł* (1986). Napisał też poemat epicki *Bôjka o soddłatym* (1939) oraz wiele dramatów takich jak *Zôpis Mestwina* czy *Kaszëbë pod Widnem*. Większość jego utworów literackich zostało wydanych po drugiej wojnie światowej.

Był jednocześnie pierwszym historykiem i wybitnym krytykiem literatury kaszubskiej. Badał też przeszłość małych wsi kaszubskich, takich jak: Brusy, Prusy, Leśno, Legbąd, Czersk, Swornegacie, Bądzmierowice, oraz rodzin pomorskich – Jezierskich i Sikorskich, Żabińskich, Wolszlegierów, Łukowiczów, Kopickich itp.

Zmarł 3 października 1939 roku. Został pochowany na cmentarzu w Brusach.

„Zabory”, 1935 r. R. I, nr 1.

Feliks Kopicki pseudonim Kraszewski, (1882–1949),
filomata pomorski, adwokat, działacz społeczny.

Urodził się 6 IV 1882 r. w Połczynie k. Pucka jako syn rolnika Józefa i Marii z d. Potrykus. Kształcił się w gimnazjum w Wejherowie, gdzie zdał maturę w 1891 r. Tutaj należał do tajnego koła filomackiego „Wiec” i był jego przewodniczącym.

Studia prawnicze odbył w Gryfii. Został wtedy członkiem polskiego stowarzyszenia akademickiego „Adelfia”. W gimnazjum i na studiach korzystał ze stypendium TPN. Po zdaniu egzaminu referendarszowskiego i asesorskiego w Berlinie pracował w sądzie powiatowym w Sępólnie k. Chojnic.

W 1902 r. osiedlił się jako adwokat w Chojnicach. Bronił Polaków w procesach politycznych także z sąsiedniego powiatu tucholskiego. W lipcu 1919 r. wybrany został komendantem Straży Ludowej, a także prezesem nowo założonego Tow. Ludowego na Chojnice i okolice.

Od sierpnia 1919 r. był komendantem powstałego tutaj Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

W 1920 r. przejął po niemieckim landracie agendy starosty pow. Chojnickiego i przez kilka miesięcy je prowadził. W 1921 r. wybrany przewodniczącym rady Miejskiej w Chojnicach, piastował tę godność do czasu opuszczenia tego miasta.

W 1922 r. został mianowany dożywotnim notariuszem w Chojnicach. Przez kilkanaście lat (do 1935 r.) był prezesem Izby Adwokackiej Pom. Był też członkiem wspierającym „Sokoła”. Dał fundusz 10.000 zł na utworzenie kuchni ludowej. Był członkiem-udziałowcem spółdzielni „Bazar” w Chojnicach z wkładem kapitału 18.000 zł. Założył poważną sumę na rozwój młyna parowego i młeczarni w Brusach należących do spółki „Ceres”. Zarządzał legatem ufundowanym przez S. Sikorskiego na stypendia dla studentów pow. chojnickiego.

W 1936 r. przeniósł się do Gdyni. W czasie okupacji został 26 XI 1942 r. aresztowany przez gestapo jako politycznie podejrzany i był więziony w Gdańsku, a od 26 IV 1943 r. w obozie koncentracyjnym w Stutthofie (więzień nr 26329). Z powodu paraliżu nie został ewakuowany z obozu i 26 II 1945 r. zwolniono go.

Już w czasach zaboru był członkiem Tow. Tatrzańskiego. Po 1945 r. należał do Polskiego Zw. b. Więźniów Polit. Zmarł 17 VI 1949 r. w Gdyni i został pochowany na Cmentarzu Witomińskim.

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” przed pomnikiem ku czci
Polskiego Nieznanego Żołnierza na placu Jagiellońskim, 1930 r.

Jan Kaletta (1879–1942), działacz narodowy, społecznik.

Urodził się 4 stycznia w Medars–Hammer na Górnym Śląsku. Do Chojnic przybył w 1906 r. i podjął pracę kierownika biura adwokackiego. Jako działacz Katolickiego Związku Robotników został wybrany w 1914 r. do Rady Miejskiej, był wówczas jedynym reprezentantem i obrońcą interesów ludności polskiej we władzach miasta.

W 1918 r. został wiceprzewodniczącym Rady Robotniczej i Żołnierskiej, wkrótce jednak został z niej usunięty za kontakty z Organizacją Wojskową Pomorze.

31 stycznia 1920 r. przejął władzę od niemieckiego burmistrza, by następnego dnia przekazać ją komisarzycznemu polskiemu burmistrzowi A. Sobierajczykowi. Do września 1921 r. pełnił funkcję etatowego wiceburmistrza, sprawując nadzór nad finansami miasta. Ponownie wiceburmistrzem, z wyboru, został w końcu lat 20.

Jako lider Chrześcijańskiej Demokracji był jednym z czołowych działaczy politycznych w mieście i powiecie. Przez cały okres międzywojenny był członkiem Rady Miejskiej, a od 1935 r. z ramienia BBWR członkiem Sejmiku Powiatowego i Wydziału Powiatowego. Łączył tę działalność z obowiązkami w rozlicznych organizacjach społecznych. Wchodził w skład Rady Szkolnej Powiatowej, przewodniczył odpowiedniej radzie w mieście.

Chojnicka Rada Miejska z burmistrzem Z. Hanulą w sali posiedzeń ratusza w dniu uroczystego odsłonięcia tablicy pamiątkowej poświęconej Józefowi Piłsudskiemu w 14. rocznicę powrotu Pomorza do Polski, 5.03.1934 r. Pierwszy z lewej – J. Kaletta.

Budynek hotelu „Polonia”, ul. Dworcowa 74

„Zabory” 1938 r., R. IV, nr 2.

Jako właściciel hotelu „Polonia” przez szereg lat był prezesem Tow. Restauratorów i Hotelistów, działał w lokalnym Towarzystwie Kupców Samodzielnych, piastował godność starszego Kurkowego Bractwa Strzeleckiego, należał do grona założycieli Klubu żeglarskiego w Chojnicach i wspierał rozwój charyzkowskiego ośrodka sportowo-letniskowego, był także kierownikiem Biura Popierania Turystyki. W 1930 r. z jego inicjatywy Chojnice przystąpiły do Pomorskiego Związku Propagandy Turystycznej.

W czasie okupacji był ścigany listem gończym, przebywał w tym czasie w Warszawie, ukrywając się pod nazwiskiem Józef Kluska. 25 III 1942 r. został w niewyjaśnionych okolicznościach śmiertelnie postrzelony na ulicy. Pochowany został na cmentarzu w Bródnie.

Zarząd Kurkowego Bractwa Strzeleckiego w Chojnicach, 1938 r.

ZABORY

CZASOPISMO REGIONALNE ZIEMI ZABORSKIEJ

Rok IV II kwartał 1938 r. Nr. 2.

Tłrocz: Jan Kalka, 2 hotel Bractwa Strzeleckiego w Chojnicach. Władysław Bractwa Strzeleckiego w Chojnicach. Przewidy dnia 12 kwietnia 1938 r. 1938.
 Włkwa i 1938. Płona Szepiód w Kalendarze dla grom karnogospody Bractwa. Jan Kalka Kalkowski i 1938. Jan Kalka Bractwa Strzeleckiego. Włkwa i 1938.
 Włkwa i 1938. Włkwa i 1938. Włkwa i 1938.

Niniejszy numer „Zabory” poświęcony jest Bractwu Strzeleckiemu i okazji 100-letniego jubileusza jego istnienia.

Jan Kalka

Z historii Bractwa Strzeleckiego W CHOJNICACH

Początki Bractwa i jego przyjęcie.

W roku 1830 Bractwo Strzeleckie, jak zostało to przez wyrażenie w jego statucie, zostało utworzone w Chojnicach, które w tym czasie należało do powiatu chojnickiego. Bractwo Strzeleckie w Chojnicach zostało utworzone w roku 1830, a jego siedzibą stał się hotel „Bahnhofs-Hotel & Garage” w Chojnicach. Bractwo Strzeleckie w Chojnicach zostało utworzone w roku 1830, a jego siedzibą stał się hotel „Bahnhofs-Hotel & Garage” w Chojnicach. Bractwo Strzeleckie w Chojnicach zostało utworzone w roku 1830, a jego siedzibą stał się hotel „Bahnhofs-Hotel & Garage” w Chojnicach.

ks. Bolesław Makowski (1880–1934),
ksiądz, historyk sztuki Pomorza.

Urodził się 30 grudnia 1880 r. w Pelplinie w rodzinie nauczyciela Michała Makowskiego i Marty Redner, bratanicy biskupa chełmińskiego, Leona. W latach 1890–1896 uczył się w Collegium Marianum w Pelplinie, a następnie w latach 1896–1900 w gimnazjum chełmińskim, gdzie należał do tajnej organizacji filomackiej.

Po maturze w 1900 r. rozpoczął naukę w Seminarium Duchownym w Pelplinie. Jako kleryk sądzony był w procesie filomatów pomorskich w Toruniu i skazany został na sześć tygodni więzienia. Karę odbywał w więzieniu w Tczewie. Święcenia kapłańskie otrzymał 13 marca 1904 r. Będąc w latach 1904–1907 wikariuszem w Starych Szkotach koło Gdańska, studiował historię sztuki na Politechnice Gdańskiej.

W latach 1907–1920 był rektorem szpitala Najświętszej Marii Panny w Gdańsku. W 1919 r. w Podkomisariacie Naczelnej Rady Ludowej na Prusy Królewskie kierował wydziałem szkolnym i prasowym. Współdziałał przy powstaniu Związku Filomatów Pomorskich. W 1920 r. powołany został na stanowisko radcy dla spraw kościelnych w Urzędzie Wojewódzkim Pomorskim w Toruniu.

Z życia cechowego i mieszczańskiego na Pomorzu, Toruń 1922.

Od 25 marca 1922 r. był proboszczem w Chojnicach. W czasie sprawowania przez niego urzędu znacznie wzrosła frekwencja wiernych oraz przyjmujących komunię. W 1924 r. przeprowadził renowację chojnickiej fary, restaurując m.in. gotyckie sklepienia, a po licznych staraniach przejął z rąk protestantów kościół w Krojantach. Upamiętnił się też wystawieniem pomnika Chrystusa Króla na placu Królowej Jadwigi (plac Niepodległości). Jako proboszcz chojnicki spełniał równocześnie obowiązki duszpasterskie kapelana 1. Batalionu Strzelców.

Należał do Mieszanej Komisji dla Spraw Sztuki Kościelnej w Pelplinie, a w latach 1920–1930 był członkiem zarządu Towarzystwa Naukowego w Toruniu. W 1928 r. został mianowany kanonikiem honorowym Kapituły Katedralnej w Pelplinie. Publikował liczne artykuły z dziedziny historii sztuki. Przedmiotem jego analitycznych badań była m.in. twórczość Bartłomieja Strobla, Andrzeja Stecha, Daniela Chodowieckiego, Jacka Malczewskiego. Jest autorem publikacji „Sztuka na Pomorzu”, która stanowi pierwszą próbę syntetycznego ujęcia historii sztuki na Pomorzu.

Zmarł 25 października 1934 r. w Poznaniu. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Chojnicach. Uroczystościom pogrzebowym przewodniczył biskup Konstantyn Dominik.

Uroczystość odsłonięcia i poświęcenia pomnika Chrystusa Króla (dzieła W. Durka) wzniesionego na placu Królowej Jadwigi (dzisiaj pl. Niepodległości) z inicjatywy proboszcza ks. Bolesława Makowskiego, z udziałem ks. bp. St. W. Okoniewskiego, w święto Chrystusa Króla, 25.10.1931 r.

Wizytacja ks. bp. St. Okoniewskiego, 1.09.1927 r.

CHOJNICE, Fara — Ołtarz Główny.

Wnętrze kościoła farnego; zrekonstruowane sklepienie krzyżowo-żebrowe i gwieździste pochodzi z 1924 r.

Franciszek Gierszewski

(1894–1981), działacz plebiscytowy, prof. muzyki kościelnej.

Urodził się 17 września 1894 r. w podchojnickiej kaszubskiej wsi Swornegacie. Był synem Marianny ze Stoltmanów i Józefa Gierszewskiego. Od najmłodszych lat przejawiał duże zainteresowanie muzyką. Należał do miejscowego kółka śpiewaczego chóru kościelnego św. Cecylii prowadzonego przez nauczyciela i organistę Bolestawa Maliszewskiego. Pod jego kierunkiem rozpoczął naukę gry na fortepianie i naukę podstaw teorii muzycznej, którą później kontynuował w szkole dla organistów w Pelplinie.

W roku 1915 został powołany do niemieckiego wojska. Po powrocie z wojska w 1919 r. podjął posadę organisty w miejscowości Nowa Cerkiew k. Pelplina. W sierpniu 1920 r. przeniósł się do Dąbrówna k.

Ostródy, gdzie aktywnie włączył się w działalność plebiscytową. Dzięki współpracy z działaczami niepodległościowymi, m.in. dr. Stanisławem Wilemskim i proboszczem ks. Janem Ziemkowskim, zawiązali Komitet Plebiscytowy w Dąbrównie, z inicjatywy którego powołany został pierwszy polski chór w Dąbrównie, którego został dyrygentem. W okolicznych miejscowościach chór uświetniał polską pieśnią patriotyczną licznie organizowane wiece agitacyjne. Ta patriotyczna działalność przyczyniła się do pierwszych kontaktów, jak i późniejszej znajomości, z Feliksem Nowowiejskim, który osobiście agitował na rzecz przyłączenia rodzinnej Warmii do Polski.

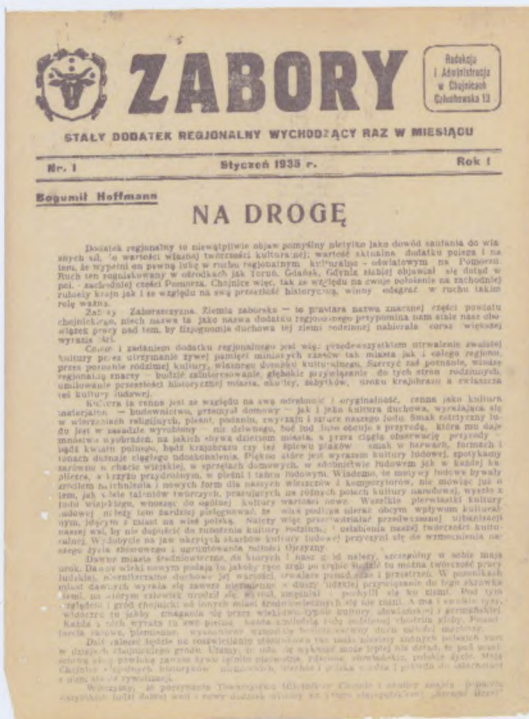
31 grudnia 1920 roku objął posadę organisty fary chojnickiej, jednocześnie obejmując dyrygenturę „Lutni”. W 1924 r. dyrygent i zespół stanęli przed poważnym wyzwaniem, jakim była wizyta prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego w Chojnicach. Chór podczas galowego przyjęcia w Starostwie Powiatowym zaprezentował szereg utworów kaszubskich w opracowaniu Franciszka Gierszewskiego.

Był członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Należał do ścisłego grona organizatorów Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy oraz jego organu prasowego – pisma „Zabory” dodatku do „Dziennika Pomorskiego”. W piśmie tym opublikował kilka wartościowych opracowań i szkiców, m.in. *Z historii gimnazjum państwowego w Chojnicach (1935)*, *Leon Biskupski, pierwszy polski badacz języka kaszubskiego*, *Leśno i jego dziedzice*, *Lustracja starostwa człuchowskiego*, oparte na niedostępnych dziś źródłach i bogatej literaturze. W 1932 r. wydał w Poznaniu rozprawę pt. *Wykonanie bulli „De salute animarum” w Wielkim Księstwie Poznańskim*.

Działalnością na polu pedagogicznym i naukowym zdobył sobie wysokie uznanie społeczeństwa pomorskiego. W 1938 r. kuratorium w Toruniu powierzyło mu stanowisko dyrektora gimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim, lecz przeniósłszy się tam nadal utrzymywał kontakt z chojnickim środowiskiem kulturalnym.

Towarzystwo Tomasza Zana i „Grono Literackie”, 1920 r.

„Zabory” 1935 r., R. I, nr 1.

Po wybuchu wojny był szykanowany przez miejscowych nacjonalistów niemieckich. W styczniu 1940 r. utracił żonę, Helenę. Dalsze losy okupacji przeżył pracując jako robotnik w warsztacie ślusarskim. W październiku 1944 r., aresztowany przez gestapo, przebywał kolejno w więzieniach w Malborku i Gdańsku, następnie w Stutthofie aż do ewakuacji obozu. Podczas tzw. marszu śmierci, 18 lutego 1945 r., zmarł z wycieńczenia w Rybnie k. Wejherowa.

31.01.1920
CHOJNICE

Hipolit Ostoja-Lniski (1853-1931), filomata pomorski, lekarz, działacz społeczny.

*dr. Hipolit Lniski
Chojnice 1925r.*

Urodził się 9 marca 1853 roku w Dolnej Brodnicy koło Kartuz, w rodzinie ziemiańskiej Hipolita i Eufrozyny (z d. Łaszewskiej) Lniskich.

Pochodził ze starej kaszubskiej rodziny szlacheckiej, herbu Ostoja, spokrewnionej ze znaną wszystkim Polakom rodziną Wybickich.

Naukę gimnazjalną pobierał w Wejherowie, a następnie w Wałczu. W wejherowskim gimnazjum należał do grupy ośmiu założycieli tajnej organizacji filomackiej o nazwie „Wiec”, powstałej w 1871 roku. Organizacja ta miała za zadanie krzewienie języka polskiego wśród miejscowej młodzieży.

W 1873 r. Hipolit Lniski przeniósł się do Wałcza, gdzie kontynuował naukę oraz działalność filomacką. Tam też był inicjatorem i założycielem tajnego koła „Ul”. Po ukończeniu gimnazjum w Wałczu Hipolit Lniski podjął studia medyczne w Gryfii, a następnie stu-

diował we Wrocławiu. Podczas studiów należał do Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. Członkowie tego towarzystwa starali się realizować postulaty wileńskich filomatów i filaretów. Studia swe zwieńczył doktoratem z nauk medycznych w 1880 roku.

W 1881 roku osiedlił się, jak pisał Jan Karnowski, „w niemieckim mieście Chojnice” i podjął praktykę lekarską. Dr Hipolit Lniski dał się poznać w Chojnicach jako lekarz zawsze gotowy do niesienia pomocy, nie bacząc na warunki czy odległość od chorego. Często, widząc złą kondycję finansową rodziny, rezygnował z zapłaty. Cieszył się wielkim poważaniem i to nie tylko wśród pacjentów, lecz także w środowisku medycznym.

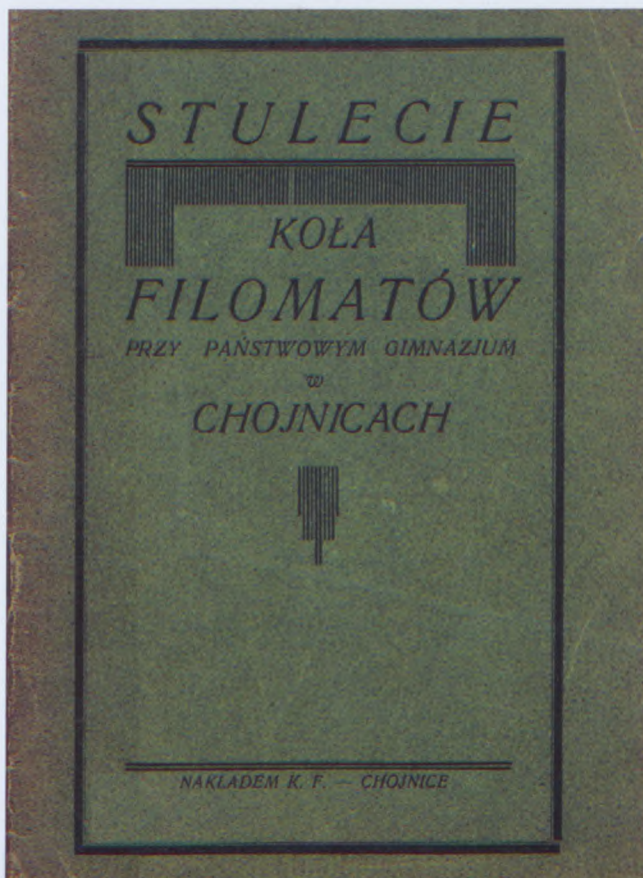
Brał udział w życiu społecznym Chojnic, starając się pobudzić środowisko polskie w tym tak mocno zgermanizowanym mieście. Razem z dr. Janem Karolem Łukowiczem wszedł w skład kuratorium Zakładu św. Boromeusza. Z Władysławem Wolszlegierem współpracował w Towarzystwie Ludowym. Najbardziej jednak znaczącym dziełem Hipolita Lniskiego był patronat nad polską młodzieżą w chojnickim gimnazjum. W jego mieszkaniu regularnie odbywały się spotkania tajnego koła filomackiego „Mickiewicz”. Zasadniczym jej celem było umacnianie ducha polskiego przez poznawanie historii i literatury polskiej. Na tajnych spotkaniach czytano *Pana Tadeusza*, *Dziady* Adama Mickiewicza i inne utwory patriotyczne. O patriotycznych nastrojach tych młodych ludzi może świadczyć fakt, iż nosili oni głęboko ukryte pod ubraniem srebrne orzełki i biało-czerwone kokardy. Do grona podopiecznych dr. Hipolita Lniskiego należeli ludzie, którzy później bardzo mocno przyczynili się do budowania struktur odrodzonej Polski. Najwybitniejszymi wychowankami dr. Lniskiego byli: Jan Karnowski i Aleksander Majkowski.

Po odzyskaniu niepodległości w 1920 roku dr Hipolit Lniski został członkiem pierwszej polskiej Rady Miejskiej, był lekarzem powiatowym, członkiem Rady Izby Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej, członkiem honorowym Tow. Lekarzy Państwa Polskiego Obwodu Kaszubskiego, prezesem Koła Lekarzy Powiatu Chojnickiego.

Pod koniec swego bardzo owocnego życia doczekał się radosnej chwili - prezydent Rzeczypospolitej odznaczył go orderem Polonia Restituta. W roku 1930, w dniu 50-lecia jego pracy lekarskiej, Uniwersytet Wrocławski wręczył mu odnowiony dyplom doktorski. Natomiast Ojciec święty mianował go tajnym szambelanem.

Zmarł 8 kwietnia 1931 roku w Chojnicach. Odszedł z tego świata, zostawiając po sobie pamięć dobroczyńcy i opiekuna polskiej młodzieży.

Stulecie koła filomatów przy Państwowym Gimnazjum w Chojnicach, [1937]

Helena Hoffmannowa (1895–1940), nauczycielka, autorka prac historycznych.

Grono pedagogiczne z dyr. Józefem Korzeniowskim;
pierwsza z prawej siedzi Helena Hoffmanowa, 1929 r.

pracowała w bibliotece uniwersyteckiej, następnie podjęła pracę nauczycielską.

W sierpniu 1922 r. zawarła związek małżeński z Bogumiłem Hoffmannem i oboje przenieśli się do Chojnic, gdzie zostali nauczycielami Państwowego Gimnazjum Klasycznego.

Grono pedagogiczne. Od lewej:
Leon Wagner, Tadeusz Sankiewicz,
Władysław Tatarkiewicz, Helena
Hoffmannowa, Marian Stopniewicz,
ks. dr Franciszek Jank, Małgorzata
Cylkówna, Józef Matysik, dyrektor
dr Józef Korzeniowski, Mieczysław
Szczepański, Bogumił Hoffmann,
Józef Dziarnowski, Stefan Bieszk.

1933 r

Nauczała języka polskiego, francuskiego i historii, opiekowała się Kołem Filomatów im. Mickiewicza. Razem z mężem należała do ścisłego grona organizatorów życia umysłowego w mieście. W pracy pedagogicznej odnosiła wybitne sukcesy, rozbudzając intelektualne zainteresowania młodzieży.

W „Zaborach” opublikowała m.in. *Teksty polskie w pamiętniku Goedtkego, Z przeszłości miasta Chojnic, Kilka kart z dziejów chojnickiej fary*. W Poznaniu wydała rozprawę pt. *Udział Wielkopolski w Konfederacji Barskiej*.

W 1938 r. wraz z mężem opuściła Chojnice, przenosząc się do Nowego Miasta Lubawskiego. Pod wpływem wstrząsających przeżyć w pierwszych miesiącach okupacji 20 stycznia 1940 r. popełniła samobójstwo w Nowym Mieście Lubawskim, gdzie została pochowana. Jej pogrzeb stał się milczącą manifestacją ludności polskiej i uczniów gimnazjalnych.

Klasa V z polonistką Heleną Hoffmannową, 1926 r.

Stefan Bieszk (1895–1964), nauczyciel, pisarz i działacz kaszubski.

Stefan i Ferdynand Bieszk.

Urodził się 23 lipca w Fryburgu Bryzgowijskim (Badenia) jako syn Ferdynanda i Walerii z Rogackich. Był bratem ks. Kazimierza (1890–1946), teologa i kaszubologa, prof. seminarium w Pelplinie. Dom Bieszków, pomimo oddalenia od ojczystego kraju, był na wskroś polski. Cechowała go prawość, czystość obyczajów, umiłowanie kraju i ludu kaszubskiego.

Stefan uczył się w szkole jezuickiej w Feldkirch w Austrii, maturę uzyskał we Fryburgu. Tam również na uniwersytecie studiował filologię klasyczną. W 1917 r. został powołany do wojska i skierowany na front.

W 1920 r. Bieszkowie wrócili do Polski i osiedlili się w Chojnicach, gdzie ojciec Ferdynand objął stanowisko dyrektora gimnazjum klasycznego, a Stefan został nauczycielem łaciny, greki, przyrody i propedeutyki filozofii. Wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Studia filozoficzne ukończył na Uniwersytecie Poznańskim (1923 r.).

Był wybitnym pedagogiem, opiekował się powstałą w 1920 r. pierwszą gimnazjalną drużyną harcerską im. T. Kościuszki, organizował wycieczki, zwłaszcza na Kaszuby, obozy żeglarskie i spływy kajakowe.

Maturzyści z prof. Ferdynandem Bieszkim – pierwszym polskim dyrektorem gimnazjum, 1925 r.

Harcerstwo traktował jako przedłużenie swych obowiązków nauczyciela i wychowawcy. Dawał uczniom wzór obyczajów i kultury osobistej, rzetelnej pracy i godziwego wypoczynku, stosunku do Boga, do człowieka i przyrody. Dla Stefana Bieszka Polska była wielką ojczyzną, złożoną z wielu małych ojczyzn. Ta wieloraka działalność prowadziła do jednego celu – ukształtowania nowoczesnego, świątłego człowieka, świadomego swych powinności wobec rodzinnej ziemi i społeczeństwa.

Pisał teksty piosenek, przeważnie do melodii ludowych. Napisał trzy utwory dramatyczne na kanwie historii Chojnic: *Krwia kapłańska* (1928), *Szturm na Chojnice* i *Tobie, Ojczyzno* (1930), które wystawił zespół harcerskiego teatru.

Kultywując zainteresowanie kaszubszczyzną, zbliżył się do radykalnego kręgu Zrzesz Kaszebszczi, skutkiem czego został w 1934 r. służbowo przeniesiony do Zamościa, od 1937 r. nauczał w gimnazjum w Chełmnie.

Podczas okupacji utrzymywał konspiracyjne kontakty z harcerzami z Chojnic i Chełmna. Po wojnie pracował nadal w gimnazjum w Chełmnie, lecz w okresie stalinizmu został przeniesiony do szkoły podstawowej w Lipnie, w 1952 r. zwolniony ze szkolnictwa. Padł ofiarą licznych szykan, w 1954 r. został aresztowany i skazany na więzienie jako „wróg Polski Ludowej”, po 7 miesiącach zwolniony ze względów zdrowotnych.

Należał do grona założycieli Zrzeszenia Kaszubskiego w 1956 r. Napisał w latach 50. po kaszubsku trzy utwory sceniczne o treści humorystycznej. Z twórczości literackiej Bieszka największą wartość artystyczną posiada cykl 40 sonetów kaszubskich. Każde wakacje spędzał w Charzykowach. Zmarł 18 lipca 1964 r.. Pochowany na cmentarzu w Chełmnie.

Skomponowana przez niego pieśń *Nie pójdzie w moc krzyżacką, Nasza kraina, ziemia Mestwina* stała się hymnem harcerzy hufca chojnickiego.

„Zabory” 1937 r., R. III, nr 4-6.

Przedstawienie *Filoklet* z udziałem gimnazjalistów kl. VII i VIII, 16.11.1929 r.

Uczniowie kl. IV gimnazjum z prof. Stefanem Bieszkim, rok szkolny 1924/25.

Maria Matysikowa (1892–1980), dyrektorka Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego.

Grupa harcerzy chojnickich na zlocie w Spale, 1935 r.

Urodziła się 7 grudnia w Łańczynie w woj. stanisławowskim. Maturę zdała w Przemyślu, studia filologii polskiej, rozpoczęte we Lwowie, dokończyła po I wojnie światowej w Poznaniu. Pracowała jako nauczycielka w gimnazjach w Jaśle, Trzemesznie i Gnieźnie.

W 1930 r. z nominacji kuratorium została dyrektorką nowo utworzonego Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Chojnicach.

Początkowo mieściło się w budynku Szkoły Wydziałowej (obecnie Szkoła Podstawowa nr 2), a w styczniu 1932 r. przeniosło się do własnej siedziby w budynku dawnego Szpitala Miejskiego przy ul. Pierackiego – dziś Sukienników.

Zorganizowała tę szkołę i poprzez dobór kadry oraz właściwe metody zapewniła wysoki poziom kształcenia. W procesie wychowania i nauczania wdrażała wartości kultury duchowej Kaszub i Pomorza. Duch panujący w szkole był bardzo rządowo-państwowy, a wraz z rosnącym zagrożeniem zachodniej granicy także obronny.

Działało tu sporo zrzeżeń młodzieży i Sodalicja Mariańska, założona w 1932 r. Z inicjatywy dyr. Matysikowej powstało Koło Ligi Morskiej i Kolonialnej (1931). Przy gimnazjum działał Komitet Matek, do którego należały wszystkie matki uczennic.

Ul. Szpitalna z widokiem na Męską Szkołę Powszechną – w głębi – kościół pw. św. Ducha; 1937 r.

Anna Sikorska (1871–1944), ziemianka, działaczka niepodległościowa.

Była córką Ignacego Łyskowskiego z Mileszew koło Brodnicy, wybitnego ziemianina, czołowego przedstawiciela i teoretyka pracy organicznej na Pomorzu, wielkiego patrioty, członka zarządu Towarzystwa Naukowego w Toruniu, założyciela wielu bibliotek, autora publikacji o charakterze społeczno-politycznym, ale także utworów poetyckich.

To po ojcu odziedziczyła zamiłowania do pracy społecznej, a także zamiłowanie i zdolności literackie.

Była artystką, poetką, nauczycielką i podobnie jak mąż wielką patriotką, działaczką społeczną i niepodległościową. W 1888 r. wyszła za mąż za Stanisława Sikorskiego, ziemianina, działacza narodowego, późniejszego pierwszego polskiego starosty chojnickiego. Nie tylko wspierała męża we wszystkich działaniach, ale sama aktywnie uczestniczyła w życiu społecznym i kulturalnym. Dom – dwór Sikorskich

w Wielkich Chetmach był jednym z ważnych punktów nie tylko rodzinnych, ale i narodowych spotkań, zebrań.

W lokalnym środowisku była niekwestionowanym autorytetem; zawsze czynna, obecna w każdym zakątku domu, pełnego dzieci, służby.

Rodzina Sikorskich z ks. F. Boltem, 1908 r.

Anna i Stanisław Sikorscy, 1922 r.

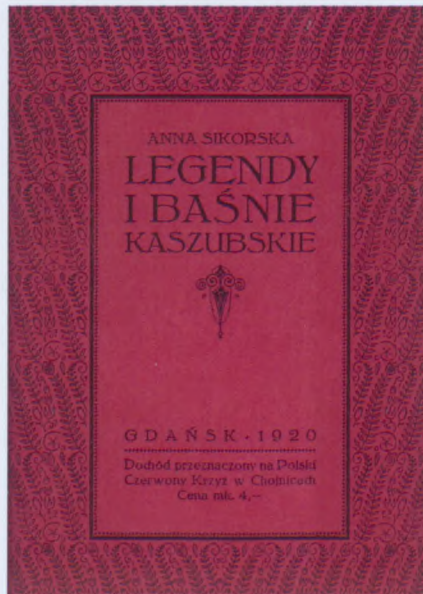
Sporo ciekawych ludzi gościł dwór. Byli to m.in.: wybitny językoznawca krakowski – prof. Kazimierz Nitsch, prezydent RP – Stanisław Wojciechowski, przywódca Narodowej Demokracji – Roman Dmowski, generał Józef Haller, kompozytor, twórca melodii do *Roty* Marii Konopnickiej – Feliks Nowowiejski, przyjaciel domu – ks. Feliks Bolt. Feliks Nowowiejski gościł niejednokrotnie w latach dwudziestych w majątku Sikorskich. Gospodyni, Anna Sikorska, wykorzystwała wizyty cenionego artysty i gorącego patrioty do zapoznania go z tradycją i pieśnią kaszubską. Inspiracje z tych spotkań wykorzystał w pracy nad jednym ze swoich najbardziej znanych dzieł, operą *Legenda Bałtyku*. Do słów Anny skomponował arię *Zarem serca*, którą później włączył do baletu *Malowanki ludowe*.

Anna Sikorska udzielała się w pracy wielu towarzystw, zwłaszcza w Towarzystwie Ziemiaków Pomorskich, którego była współzałożycielką i przez jakiś czas prezeską, a do końca II Rzeczypospolitej przewodniczącą koła w Brusach. W pracy tej wyróżniała się w skali Pomorza i całego kraju, albowiem wciągnęła do towarzystwa także okoliczne kaszubskie gospodynie, żony kupców i rzemieślników. Przekonywała je słowami: *Wszystkie jesteśmy ziemiankami. Wszak każda z nas ma ziemię, przynajmniej w doniczce*.

Była wielbicielką kaszubskiego folkloru. Lubiła wszystkich, którzy mieli coś wspólnego z literaturą, zwłaszcza tych, którzy doceniali ludowe bajki, opowieści i pieśni. Kontaktowała się między innymi z Teodorą i Lyzdorem Gulgowskimi z Wdzydz. Opracowała i wydała zbiór *Baśni kaszubskich* (Bydgoszcz 1921 i 1923 r.). Obawiała się, że szybkie przemiany społeczne po pierwszej wojnie światowej mogą doprowadzić do ich zapomnienia. Prenumerowała tygodniki ilustrowane, m.in. „Bluszcz”. Wśród książek dominowała literatura polska, dzieła polskich wieszczów i najwybitniejszych pisarzy. W podstawowym kanonie lektur pozostawali Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Gabriela Zapolska, Bolesław Prus, Wacław Gąsiorowski.

Po śmierci męża zarządzała majątkiem liczącym 900 ha. Na dzień przed wybuchem II wojny światowej opuściła Wielkie Chełmy i udała się do swego syna Jana do Warszawy. Tam spędziła wojenny czas do 1944 r. Po powstaniu warszawskim zmarła w miejscowości Sorbin niedaleko Kielc.

Anna Sikorska uważała, że wartości chrześcijańskie są fundamentem wszelkiej dalszej pracy.

A. Sikorska, *Legends i baśnie kaszubskie*, Gdańsk 1920.

Irena Niezychowska z d. Wolszegier (1896–1939), polska działaczka społeczna i narodowa.

Od lewej: Adam Kierski, Irena Niezychowska i Franciszka Żółtowska.

Urodziła się 5 listopada 1896 w Toruniu. Pochodziła ze znanej polskiej rodziny ziemiańskiej Wolszegierów, była córką Bolesława, doktora obojga praw, zmarłego 20 maja 1926. Wychowywana w atmosferze polskiego patriotyzmu, od młodości uczestniczyła w pracy narodowej jako bibliotekarka Towarzystwa Czytelni Ludowych i konspiracyjna nauczycielka języka polskiego wśród dzieci rolników i robotników. Działalność narodową prowadziła szczególnie silnie w latach I wojny światowej, biorąc następnie udział w powstaniu wielkopolskim; szeregi powstańcze opuściła w stopniu porucznika.

Od 1919 była aktywna w Chojnicach i okolicy, należała do Towarzystwa Ludowego i Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, organizowała kursy języka polskiego dla dorosłych. Uczestniczyła również w przygotowaniu wydania pierwszej polskiej książki w Chojnicach – śpiewniczka *Pieśni narodowe i obozowe* (1919).

Pałac w Szenfeldzie (Niezychowicach)
- rycina I. Niezychowskiej z tomiku
Gdy złote liście ścielą się po ziemi
(Gdańsk-Toruń 1930).

W prasie chojnickiej publikowała własne wiersze (liryczne i patriotyczne). Wydała również osobny tomik poetycki – *Gdy złote liście ścielą się po ziemi* (Gdańsk–Toruń 1930), we wstępie którego napisała: *Celem wydania niniejszego tomiku poezji lirycznych jest jedynie chęć podzielenia się myślami i wrażeniami z czytelnikami, szukającymi w poezji prawdy, raczej prawdziwości uczuć jako poważnej ostoji życiowej.*

W działalności społecznej szczególnie naciskała na przygotowanie ludności do obrony kraju. Nazywana polską amazonką, prowadziła honorowo szkolny hufiec przysposobienia wojskowego w Miejskim Gimnazjum Żeńskim w Chojnicach. Była organizatorką Przysposobienia Wojskowego Kobiet w samych Chojnicach i najbliższych miejscowościach.

Po śmierci ojca przejęła rodzinny majątek Szenfeld (Nieżychowice) koło Chojnic. Zarządzała nim do wybuchu II wojny światowej samodzielnie, jako że z mężem Stanisławem Nieżychowiskim pozostawała w separacji.

Działalnością społeczno-polityczną, w tym konspiracyjną, Irena Nieżychowska poważnie naraziła się przyszłemu okupantowi. Polskość i patriotyzm manifestowała „pilnując” samorzutnie granicy polsko-niemieckiej, która na pewnym odcinku pokrywała się z granicą majątku Szejnfeld (obecnie Nieżychowice).

29 września 1939 r. została aresztowana przez hitlerowców pod zarzutem posiadania broni. Tydzień później najprawdopodobniej zginęła w zbiorowej egzekucji, m.in. z żoną chojnickiego samorządowca i posła na Sejm Romana Stamma, Bronisławą, której nie zapomniano roli inicjatorki odegrania symbolicznego zrzucenia kajdan przed wojskiem polskim w Chojnicach w styczniu 1920 r.

Tomik wierszy *Gdy złote liście ścielą się po ziemi* (Gdańsk-Toruń 1930).

Alojzy Sobierajczyk

(1870–1934), dr medycyny,
działacz niepodległościowy, pierwszy po odzyskaniu
niepodległości polski burmistrz miasta Chojnice.

Urodził się 7 kwietnia w Złotowie w polskiej rodzinie mieszczańskiej, której tradycje społecznego działania sięgały kilku pokoleń wstecz ze Złotowa. Do Chojnic przybył 30 stycznia 1920 r. z telegraficzną nominacją wojewody S. Łaszewskiego na komisarycznego burmistrza Chojnic. Witął Wojsko Polskie na Rynku, lecz z powodów formalnych przejął władzę dopiero 1 lutego.

Chojnicka Rada Miejska w sali posiedzeń ratusza, ok. 1930 r.

Siedzą od lewej: Kunowski, Wagner, A. Ulandowski, dr A. Sobierajczyk, Grochowski, F. Kopicki, Oszawałdowski, J. Hubert, R. Stamm, A. Kaźmierski, Bonin. Stoją za nimi: Bakoś, Górecki, J. Schreiber, Kozubski, Lisewski, J. Kaletta, J. Rydzkowski, A. Słapa, I. Rhode, Schłoński, Stachnik, Steinhilber, Bolle, (-), Trzebiatowski. Stoją w górnym rzędzie od lewej: Tuszyński, Kalkowski, Artjuch, (-), Ryk, Fons, Bembenek.

Za jego kadencji starano się zwiększyć zatrudnienie, wspomagano rozwój drobnego przemysłu (młyny, fabryka ram i listew, tartaki, fabryka sieci, wytwórnia wódek i likierów, browary i inne). Dr Sobierajczyk przyczynił się również do rozwoju oświaty (Miejskie Gimnazjum żeńskie, Szkoła Handlowa), turystyki i sportu (Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Klub żeglarski Chojnice, KS Chojniczanka). Należał do współtwórców Koła Miast Pomorskich oraz Banku Komunalnego w Poznaniu. Okres jego rządów jest oceniany bardzo pozytywnie. Styl urzędowania oraz suma dokonań zjednały mu szacunek i duży autorytet. Po upływie 12-letniej kadencji, 1 stycznia 1934 roku dr Sobierajczyk przeszedł na emeryturę.

Zmarł 28 kwietnia 1934 r., pochowany na chojnickim cmentarzu komunalnym.

***„Pracując dla dobra miasta pracujemy w gruncie rzeczy dla Państwa,
którego komórką jest każda gmina”***

– z przemówienia podczas uroczystego posiedzenia Rady Miejskiej w Chojnicach 1 lutego 1930 r.

Północna pierzeja rynku z nowym budynkiem ratusza i ul. Gimnazjalna w kierunku kościoła pojezuickiego; w prawym narożniku hotel „Priebe”; ok. 1910r.

Zjazd przedstawicieli Koła Miast Pomorskich w Chojnicach, przed chojnickim ratuszem, 1928 r.

Od prawej, 16 w kolejności, we fraku, z melonikiem, Alojzy Sobierajczyk - burmistrz Chojnic.

Pracownicy Zarządu Miejskiego w Chojnicach, 1927 r.

Biblioteka

Główna

UMK Toruń

+ 25 zał.

1393633

Biblioteka Główna UMK

300051319566

MUZEUM
CHOJNICE